

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет магістерської підготовки
Кафедра екологічного права і контролю

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Рівень екологічної свідомості сучасної людини як важливий фактор
збереження довкілля»

Виконала студентка 2 курсу
групи МЕК-18 (ЗФ)
спеціальності 101 «Екологія»
освітня програма «Екологічний
контроль та аудит»
Кічук Антоніни Валеріївни

Керівник роботи д.геогр.н., проф.
Лосєва Інєса Дмитрівна

Рецензент д.е.н., проф.
Губанова Олена Ростиславівна

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота на тему: «Рівень екологічної свідомості сучасної людини як важливий фактор збереження природного довкілля»

Реалії сьогодення актуалізують соціальні потреби у суттєвому підвищенні відповідального ставлення людства до природозбереження, що зумовлює посилення уваги до екологічовиховної діяльності соціальних інституцій життєдіяльності, насамперед, підрастаючого покоління.

Мета дослідження – системний аналіз одного з важливіших факторів збереження природного довкілля, яким виступає екологічна свідомість сучасної людини.

Об'єктом дослідження є студентська молодь, а предметом – стан сформованості екологічної свідомості особистості юнацького віку та ресурси тренінгових технологій щодо забезпечення позитивної динаміки розвитку екологічної свідомості сучасного студентства.

Результатом роботи є конкретизація шляхів і засобів, котрі сприяють збагаченню екологічної свідомості студентської молоді, активізації інтересу до природозбереження та стимулювання їх екологічовідповідальної поведінки в соціумі. Отримані результати можуть бути використані місцевими органами влади при прийнятті управлінських рішень, соціальними інститутами (сім'я, школа, позашкільні заклади, вища школа) щодо екологічовиховної та екологічопросвітницької діяльності, громадськими організаціями, які опікуються екологічною проблематикою.

Робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновків та переліку посилань з 40 джерел. Загальний обсяг роботи складає 60 сторінок.

Ключові слова: екологічна свідомість, природозахисна діяльність, екологічовідповідальна поведінка, природозбереження, студентство.

SUMMARY

Master's thesis on «The Level of Environmental Awareness of Society as an Important Factor in Environmental Conservation»

Realities of today actualize social needs in a significant increase in the responsible attitude of mankind to the nature preservation, which leads to increased attention to eco-educational activities of social institutions of life, especially, the younger generation. The aim of the study is system analysis of one of the most important factors of environmental preservation, which is – environmental consciousness of a modern person.

The object of the study are college students and the subject – the state of formation of ecological consciousness of a young person and the resources of training technologies that ensure the positive dynamics in the environmental consciousness's development of modern students.

The result is the specification of the ways and means, that promote the enrichment of ecological consciousness of students, intensification of interest for preservation of natural resources and stimulation of their eco-responsible behavior in society.

The received results can be used by the local authorities in management decisions, by the social institutions (family, school, after-school educational institutions, high school) as for the environmental and ecological education and outreach activities, NGOs, dealing with environmental issues.

The work consists of: presentation, three units, conclusions and list of links from 40 sources. The total volume of the work consists of 60 pages.

Key words: ecological consciousness, nature protection activity, eco-responsible behavior, nature preservation, students.

3MICT

ВСТУП

Наукова спільнота єдина у визнанні того, що нині питання збереження природного довкілля має єдиний контекст: виживання людства, адже ж йдеться про екологічну кризу. Остання, як відомо, супроводжується підвищенням напруги як у суспільстві в цілому, так і в світосприйнятті окремої цивілізованої людини. Отож, стан біосфери набув загрозливих для життя людини характеристик. Риторичним постає питання збереження балансу ресурсно-екологічних можливостей біосфери. Нажаль, у зазначеному ракурсі неоціненим ще й досі залишається такий істотний чинник – екологічна свідомість сучасної людини. В цьому зв'язку важко переоцінити значення екологічної свідомості молоді, особливо студентства, котре уособлює інтелектуальну еліту майбутнього.

Зазначене актуалізує потребу у підвищенні уваги до проблематики формування екологічної свідомості особистості юнацького віку. Домінантою екологічної свідомості молоді людини має стати усвідомлення нею на рівні переконань такої істини: для людини саме природа є єдиним джерелом існування, а як біологічний вид зрозумілими виступають і необхідний температурний режим, і тиск, і склад атмосферного повітря й якість водних ресурсів.. Саме екологічна свідомість виступає основою екологічної культури людини.

Отже, за сучасних умов суттєвого підвищення соціального статусу екології та фахівців з екології, принципово важливо по-новому оцінити постановку «проблеми екологічного» за Грегорі Бейтсоном, відомим американським антропологом. А саме: одиниця еволюційного виживання людства та одиниця розуму є ідентичними. Це дозволяє досягнути гостроту проблемного питання екологічної свідомості сучасної молоді людини.

1. ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ ОСОБИСТОСТІ – ДЕТЕРМІНАНТА ІІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

1.1 Роль екологічної свідомості у стратегії вибору еколого-морального імперативу поведінки цивілізованої людини

Екологічна свідомість – це індивідуальна та колективна (громадська) здатність усвідомлювати нерозривний зв'язок кожної окремої людини і всього людства в цілому з цілісністю і відносною незмінністю природного місця існування людини, усвідомлення необхідності використання цього розуміння в практичній діяльності, вміння і звичка діяти по відношенню до природи, не порушуючи зв'язок і кругообіг природного середовища, сприяти їх поліпшенню для життя нинішнього і майбутніх поколінь людей [1]. А.М. Ахмедова констатує, що екологічна свідомість є сукупністю поглядів, теорій та емоцій, що відображають проблеми співвідношення суспільства і природи в плані їх вирішення відповідно до конкретних соціальних і природних можливостей, воно формується з знань і переконань в області взаємин суспільства і природи, в екологічно доцільному ставленні до природних ресурсів, уміннях застосовувати науково обумовлені рішення по відношенню до природи: відображає індивідуальний досвід спілкування з природними системами [3].

На думку психологів С. Дерябо[12], В. Ясвіна [41], під екологічною свідомістю слід розуміти сукупність уявлень про взаємозв'язок в системі «людина - природа» і в самій природі, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій взаємодії з нею. Екологічна свідомість - це вищий рівень психічного відображення природного, штучного і соціального середовища і свого внутрішнього світу; рефлексія місця і ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляція цього відображення [2].

На думку С. Дерябо, В. Панова [31], В. Ясвіна, проблема формування нового типу екологічної свідомості потребує нової парадигми екологічної освіти, має спиратися на відповідну екологічну базу.

Автори відзначають, що істотним компонентом екологічної свідомості є інтелектуальна діяльність, яка гарантує гуманне і науково-обґрунтоване взаємодія з природою [4]. Екологічна свідомість розуміється М.П. Полевою [32] як складне інтегративне новоутворення особистості, що відбиває процес і результат творчої діяльності людини і суспільства, як механізм, який регулює взаємовідносини людини з навколишнім соціоприродним середовищем. Так, Е.А. Ремігіна [36] виділила екологічну свідомість особистості як складову частину екологічної культури особистості. Екологічна свідомість особистості деякими вченими характеризується через ставлення до природи (до окремих природних об'єктів, екологічними проблемами в цілому, до природоохоронним інститутам та ін.) і оціночні ставлення до екологічної поведінки людей; до власної екологічного поведінки. До того ж йдеться про такі компоненти, як:

- екологічна відповідальність, яка є наслідком переходу екологічних уявлень і знань в активно-ціннісне ставлення людини до природи;

- екологічну поведінку, екологічний досвід, як сформований набір умінь поводитися екологічно, вироблення стійких навичок повсюдного і постійного дотримання екологічних вимог, безперервне бажання брати активну участь в різних екологічних заходах [17].

Слід зауважити на тому, що складовими екологічної культури є знання (свідомість), відношення (емоції) і діяльність (поведінку). Екологічна культура розвивається протягом усього життя людини, беручи свій початок в дошкільному дитинстві. М.М. Єрмолович [16] зазначає, що екологічне виховання і освіту дітей потрібно розглядати, в першу чергу, як моральне виховання, оскільки ставлення людини до навколишнього його світу природи має ґрунтуватися на гуманних почуттях, тобто на усвідомленні цінності будь-якого прояву життя, бажанні захистити, зберегти природу та ін. Успіх в

екологічній освіті особистості багато в чому буде залежати від того, якою мірою збуджується інтерес і формується увагу до об'єктів природи, розвивається бажання краще пізнати навколишній світ, а також удосконалюватися у всіх видах екологічної діяльності [11]. Усвідомлено-правильне ставлення до природи, яке є основою екологічної культури, будується на розумінні зв'язку тварин і рослин із зовнішніми факторами, їх пристосованості до середовища проживання; на усвідомленні специфіки живого і його самоцінності, залежно життя від впливу чинників навколишнього середовища, людської діяльності; на розумінні початкової краси явищ природи і живих істот при їх розвитку в повноцінних природних або спеціально створених умовах.

Отже, виходячи з вищезазначеного, можна зробити узагальнення, що однією з найважливіших завдань екологічного виховання та екологічної культури є становлення у особистості раціонального природокористування, вміння бачити екологічні наслідки, почуття відповідальності перед нинішніми майбутніми поколіннями тощо. У цьому зв'язку науковці навіть виділяють певні етапи в процесі безперервного екологічного виховання:

- екологічна просвіта – це перша сходинка в екологічному вихованні. Воно формує перші елементарні знання про особливості взаємовідносин «суспільство-природа»;
- екологічна освіта – це психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є теоретичне формування екологічної свідомості;
- екологічне виховання – це формування у індивіда моральних принципів, визначають його позицію і поведінку в сфері охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів [6]. А інтегрованим показником виступає ціннісне ставлення особистості до екологічних проблем.

Домінуючою в сучасній психологічній науці є позиція, за якою якісна характеристика ставлення відбивається здебільшого в таких площинах: «позитивно-активне», «позитивне» (або «прихильне»), «індиферентне», «негативне». В контексті теорії В.М. М'ясищева розрізняється «індивідуальне вибіркове ставлення». Характеризуючи останнє, автор наголошує: немає підстав вважати його «таким, що належить до ядра особистості», оскільки, по-перше, предмети особистісних властивостей (етичні норми) для людини не є достатньою мірою безпосередньо значущими, а по-друге, – саме вони слабо емоційно переживаються їх суб'єктом, а в результаті не фіксуються у його внутрішньому світі. Існує й погляд (В.К.Демиденко), за яким доцільно розрізняти «оцінне ставлення» особистості. На думку деяких дослідників, які вивчають підсистему «людина – природа», сенс використовувати поняття «змістове ставлення до навколишнього світу» [26, с. 61].

Якщо виходити з усталених у вітчизняній освіті концептуальних підходів до оновлення, зокрема виховної практики, то актуалізується ще один аспект осмислення якісної характеристики ставлення особистості – ціннісне. Так, зосереджується увага на такій домінанті виховання, як «формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активною за формою та моральною за змістом життєвої позиції» [33, с. 6]. Ось чому, враховуючи особливості сучасної соціокультурної ситуації, до понятійного апарату гуманітарних наук, як активно вживані відносять поняття «диспозиція», «життєва компетентність», «цінність», «ціннісна система», «ціннісні орієнтації» і т. ін. Акцентується увага на тому, що «система цінностей і рис особистості розвивається й виявляється через її власні ставлення», а тому зміст виховання репрезентують: ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави; ціннісне ставлення до людей; ціннісне ставлення до себе; ціннісне

ставлення до природи; ціннісне ставлення до праці; ціннісне ставлення до мистецтва [33, с. 7-8].

З-поміж наявних досліджень ґрунтовно ціннісне ставлення проаналізовано З.С.Карпенко. Так, на основі аналізу філософських предтеч аксіопсихології особистості (зокрема, наукових праць Г.Лейбніца, І.Канта, Й.Фіхте, Ф.Шеллінга, Г.Гегеля) дослідниця визначає ціннісне ставлення як «духовне устремління» особистості [19, с. 25-38].

Так, вихідним положенням слугує визначення (М.С.Каган), що особистість набуває власної структури як видова від поняття «людська діяльність», а тому доцільно розрізняти в цій структурі два потенціали – ґносеологічний та аксеологічний (ціннісний). Вчений, зокрема, дає розгорнуте тлумачення поняття «ціннісно-орієнтована діяльність», вкладаючи в нього такий зміст: об'єкт для суб'єкта є носієм цінностей [18].

Зауважимо, що вперше категорію цінності почали розробляти у другій половині ХІХ століття. Суто філософське визначення цього поняття з проекцією на життя людини запропонували Г.Лотце і Г.Коген. Отже, з 60-х років ХІХ ст. у науці й починає формуватися в науці аксеологічний напрям. Зауважимо, що цінності є багатомірним явищем, оскільки уявлення про нього супроводжують життя людства. Хоча водночас, в Енциклопедичному словнику Ф.Брокгауза й І.Єфрона, що виданий у 1913 році, цей термін відсутній. Нині існує близько 400 різних визначень поняття «цінності». Одне з поширених таке: «Цінності є таким психологічним утворенням, яке об'єднує в собі об'єктивні, суб'єктивні й соціальні чинники діяльності» [30, с. 114]. В цьому ракурсі стає зрозумілим наскільки важливим є саме ціннісне ставлення людини до природного довкілля, де ключовим виступає природозбережувальний стиль мислення й екологічна етика.

З огляду ж на загальноприйняту сучасними науковцями визначення, що активність особистості, яка спрямована на певні об'єкти, виступає одним із

взаємопов'язних видів діяльності – спілкування, перетворювальний, пізнавальний, ціннісно-орієнтаційний, стає зрозумілим особливе значення останнього. Справа в тому, що саме такий вид діяльності передбачає надання об'єкту певної цінності, оскільки особистість набуває інформації про цей об'єкт, яка корисна для самої себе або для інших. Природньо, що ця сфера особистості становить підвищений дослідницький інтерес (І.Бех, М.Боришевський, З.Карпенко, І.Лебідь, А.Павліченко, М.Рокич, В.Шевчук та ін.).

Інші дослідники (зокрема, І.Лебідь) додають, що саме під впливом цінностей індивід стає особистістю, «тобто стверджує себе через втілення об'єктивного змісту світу у власному змісті, оскільки розуміння й осмислення явищ і процесів, які він пізнає, є проявом ціннісного ставлення до них» [27].

У цьому зв'язку привертають увагу ті дослідження, які присвячені вивченню особистісних факторів інтересу до екології [15]. Наприклад, дослідники встановили, що саме феномен інтересу найбільш тісно взаємопов'язаний із пізнавальною діяльністю людини; в ньому наявний і когнітивний аспект (зокрема, знання, судження, переконання), і перцептивна складова (емоції по відношенню, наприклад, до природного довкілля), і поведінкова складова (зокрема, готовність до природоохоронних дій).

Отже, існують різні підходи до змістового навантаження поняття «цінності», що пов'язано з теоретичними засадами, на яких ґрунтується дослідницький підхід. У цьому відношенні показовим нам видається дослідження Г. Головних, у якому проаналізовано концепції, в межах котрих неоднаково трактується поняття «цінності», а саме: «функціональна концепція», за якою цінності розуміються як здатність предметів і явищ обслуговувати потреби людини, тобто йдеться про зближення із поняттям «благо»; «оцінна концепція», в межах котрої цінність наближена до поняття «ідеал», що зводиться здебільшого до пізнавального, суто духовно-

практичного ставлення суб'єкта до об'єкта, а відтак власне аксіологічний об'єктивний зміст цінності втрачається; «сигніфікативна концепція», у контексті якої цінність розглядається як позначення всіх форм людської значущості, тобто цінність і значущість є тотожними, і відбувається перейменування всього значущого в цінне [10, с. 85-86].

У зв'язку із зазначеним, маємо наголосити на принциповій важливості осмислення особистістю регіонального вектору екологічних проблем. Так, для мешканців українського Подунав'я екологічна проблематика здебільшого сфокусована на результатах екологічної експертизи річки Дунай. В цьому відношенні цікавим є дослідження науковцями Дуная як важливого водного об'єкта, що має виключне значення в системі «річка – лиман - море» [40].

Як уважає М.Й.Боришевський, у педагогічній психології доцільно розглядати моральні, громадські, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні, валеологічні цінності [7]. На думку І.Лебідь, цінності особистості ще й утворюють систему. Характерними особливостями такої системи є цілісність, полікультурність, інтегративність, відкритість, незавершеність, динамічність, саморозвиток, зовнішня і внутрішня детермінованість, нелінійність, еволюційність [27, с. 17]. Цей аспект добре ілюструє, зокрема, вагу з-поміж моральних цінностей, самоцінність регіональних природних об'єктів. Якщо виходити із Північного Причорномор'я, то природний інтерес становить уст'єва область річки Дунай. Отож, важливим є усвідомлення особистістю на рівні цінності динаміки техногенного впливу на природні комплекси означеної частини Дуная, котрі досліджені фахівцями [5].

На наш погляд, є небезпідставним намагання деяких дослідників з'ясувати й таке питання: на які більш ємні особистісні утворення «виводять» ціннісні орієнтації? Плідну спробу, як нам видається, здійснено тими з них, які пов'язують означений феномен із таким психологічним

утворенням, як позиція особистості. Досить аргументованими у цьому плані є міркування ОІ.Власової: система ціннісних орієнтацій та настанов людини, які відображають спосіб її ставлення до когось або чогось, й становить позицію особистості. Остання, як вважає автор, втілюється у певні риси характеру (комунікативні, суб'єктно-діяльнісні, рефлексивні). З огляду на зазначене робиться узагальнення, яке, на нашу думку, є досить цікавим у контексті осмислення сучасних проблем саме педагогічної і вікової психологічної науки: «Можна виховання людини розглядати як керування ставленням або зміною її настанов і ціннісних орієнтацій, як формування в ній здатності до цілеспрямованого усвідомлення власних соціальних настанов і життєвих цінностей, а також як створення психологічних механізмів реалізації їх на практиці» [8, с. 223]. Вищевикреслена дослідницька позиція збігається з нашими міркуваннями в цьому плані. Адже ж в контексті проблематики екологічного спрямування великим є значення практико-орієнтовної діяльності. Так, у нашому досвіді волонтерства в національному природному парку «Тузлівські лимани», процесу цілеспрямованого усвідомлення загрозливого екологічного стану озера Сасик та прилеглих до нього територій, сприяла участь у безпосередньому проведенню екологічних експертиз менш впливовим виявилось і ознайомлення з доробком науковців у цьому плані [28; 37].

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, вважаємо, що проблема цінності може бути осмислена через феномен «ставлення», зокрема, з урахуванням поняття «ціннісне ставлення» особистості. А тому в процесі уточнення дослідницької позиції посилена увага була приділена визначенню поняття «ціннісне ставлення». Виходимо з того, що ціннісне ставлення особистості до певної діяльності перетворює останню в особистісну цінність, котра врешті-решт стає регулятором її поведінки. Щодо механізму, то він визначений Д.І.Додоновим. Науковець у згорнутому вигляді описує його таким чином: «переймаючи від оточуючих людей погляд на щось як на

цінність, гідну того, щоб на неї орієнтуватися у своїй поведінці й діяльності, людина може тим самим закладати у собі основи потреб, яких раніше у неї не було» [13, с. 12].

Зазначене набуває виключного значення в контексті проблеми нашого дослідження. Так, якщо особистість «переймається» конкретикою екологічного стану (наприклад, щодо проблематики водного режиму «малих річок», ходу активності смерчоутворення, динаміки річної кількості опадів тощо), то це сприяє розвитку якісно нових потреб щодо екологоспрямованої діяльності [39]. Таким чином досягається мета активізація природозбережувальної діяльності людини.

1.2 Вплив екологічних чинників на психологічне здоров'я особистості

Незаперечним є і вченими, і практиками той факт, що, інвестуючи у здоров'я сучасної людини – тим самим докладаються зусилля в екологічність дозвілля та екологічність способу життя.

Натомість фахівці-екологи б'ють на сполох, адже ж порушення екології природного середовища є вагомим чинником тривожних симптомів сучасної цивілізації. Вчені єдині у визнанні, що глобалізований характер сучасної екологічної кризи вже загрожує біологічному існуванню сучасної людини (С. Дерябо, Дж. Мейсі, В. Хелс, В. Ясвін та ін.).

Фахівці характеризують сучасне буття особистості як «екологічний дефіцит», оскільки технократична цивілізація має руйнівний вплив на природу, отож, конституційне право людини на екологічну безпеку, на безпечне для життя і здоров'я довкілля доведені численними статистичними даними. Навіть не конкретизуючи їх, по новому доцільно оцінювати актуальність думки Л.Батонн про таке: «Станеться одне з двох, або люди зроблять так, що у повітрі стане менше диму, або дим зробить так, що на Землі стане менше людей».

Слід зауважити, що суто екологічні чинники життєдіяльності сучасної людини складають предметне поле екології, як біологічної науки. Загострення екологічної проблематики чи не найлаконічно віддзеркалює вислів, який прикрашає споруду найважливішої і найвпливовішої в світі установи – Організації Об'єднаних Націй; йдеться про таку кенійську говірку: «Бережіть Землю, ми отримали її в спадок від батьків і дідусів. Ми взяли її в борг у наших дітей».

Аналіз наукових праць дослідників сучасних екологічних проблем засвідчує, що нині вже склалась розгалужена галузь екології, яку презентують різнопланові наукові напрямки, де всебічно вивчаються такі базові екологічні явища, як-от: стан природного довкілля; процеси, що відбуваються в ньому; механізми, які забезпечують управління характером екологічних взємозв'язків. Маємо підстави констатувати, що йдеться аутекологію, демекологію, синекологію, біогеоценологію, біосферологію. Вчені єдині у визнанні імперативом сприйняття сучасною пересічною людиною природи не як «середовища, де кожний окремий природній об'єкт не має самостійної цінності»; важливим вважається усвідомлення кожною особистістю на рівні переконань істини, що світ природи має естетичну, реабілітаційну, прсихотерапевтичну, психофізіологічну функції, а також □ задоволення потреби в компетентності самореалізації та функції спілкування, де природа і людина постають як партнери спілкування. [42].

Нині вже склалась екопсихологія □ наука, яка опікується здебільшого психологічним здоров'ям особистості, вивчаючи її екологічне благополуччя. Принагідно зазначимо, що, наприклад предметом вивчення санології є здоров'я людини в контексті принципів її організації як цілісної системи, що має певні рівні (нижній □ сонантичний, середній □ психічний, верхній □ духовний та останній рівень □ надсвідомість, тобто ірраціональна творча сфера). Вважається, що механізмами саногенезу доцільно розцінювати ті автоматичні механізми самоорганізації людини, які й забезпечують процеси і формування, і збереження, і закріплення здоров'я.

Отож, йдеться про гомеостатичні, адаптаційні, регенеративні, тобто, ті, що підвладні самій людині і про які В. Вернадський зауважував, деталізуючи зв'язок енергетичності біосистеми та її життєдіяльності.

Вивчення і узагальнення наукового фонду (В. Гушук, О. Мамешина, А. Нижник, М. Шугай та ін.), засвідчує про вже наявний в екологічній психології доробок щодо екологічної складової психологічного здоров'я людини. Так, дослідники дійшли згоди щодо екологічного простору життєдіяльності людини впродовж життєвого шляху: такий простір людина не лише сама формує (будує або руйнує), а й відчуває на собі його вплив. До того ж уже оцінено й доцільність використання штучних і природних екологічних чинників для лікування психічних захворювань людини та поліпшення її працездатності [20]. У цьому ж аспекті привертає увагу так званий «синдром чорнобильця», що з'явився у відомий сумнозвісний період вітчизняної історії. Натомість, він і нині виступає одним із чинників, які специфічним чином урегульовують поведінку та соціальну взаємодію людини, адже ж ідеться про патогенну дію на психічне її здоров'я екологічного неблагополуччя [29].

У вищевикресленій площині актуалізується якісно новий вимір здоров'я — соціокультурного феномену як явища людського життя, а сучасної людини як суб'єкта соціально значущої дії, насамперед, по відношенню до природного довкілля, тобто йдеться про духовно-екологічний параметр здоров'я особистості нової генерації. У цьому зв'язку видається актуальним екологічний дискурс здоров'я особистості юнацького віку. Тут важливими постають такі, на наш погляд, маркери: опора на власний психологічний ресурс, здатність до повноцінної реалізації себе як частини природи, готовність до віднаходження причин, що породжують нешанобливе ставлення людської цивілізації до природного довкілля, підготовленість до вияву зусиль щодо захисту середовища існування.

Зазначене актуалізує принаймні два аспекти порушеної проблеми. По-перше, на перший план виходить особистісно-смісловий конструкт, який

віддзеркалює смислові прагнення особистості, тобто психологічне здоров'я; цей феномен учені здебільшого пов'язують із здатністю індивіда будувати адекватні способи реалізації смислових прагнень (В.Слободчиков, О. Шувалов та ін.). А відтак посилюється значення саме студентського етапу особистісно-професійного зростання, періоду пізньої юності особистості. По-друге, роль освіти як фактора випереджального розвитку у студентства ціннісного ставлення до екологічно-орієнтованого способу життя. У цьому ракурсі важко переоцінити вагу усвідомлення молодого людиною (на рівні переконань) нищезазначених істин:

- 1) Земля є унікальною і активною планетою Сонячної системи, де поки існує життя. Натомість атмосфера є його передумовою, адже ж йдеться про захисну, регульовальну функції, зумовлення складних екогенних процесів, функцію носія тепла, вологи та кладяць газів;
- 2) обізнанність у основних техногенних забруднювачах природного середовища (техноекологія), тобто механічних, хімічних, фізичних, біологічних, матеріальних, енергетичних;
- 3) опанування правил та законів соціології своєрідності формальної і неформальної екологічної освіти, компетентне врахування правових засад природокористування (зокрема, законів природокористування за М. Реймерсом);
- 4) здоров'я людини є інтегральним показником її екологічної ніші; принциповозаочною є обізнанність у векторах впливу на здоров'я – базову категорію медичної екології – абіотичних геофічних, едафічних, гідрологічних та антропогенних факторів.

Слід взяти до уваги ще й таке: сучасні науковці, осмислюючи проблематику «вищої інноваційності» у будь якій сфері сучасного наукового знання, акцентують на термінології «ноо» у сенсі «нешкідливості для біосфери і людини». Йдеться, навіть про зародження нових наукових галузей (на кшталт – ноохімії, ноокогнітології тощо).

Отже, освіта постає важливим і поки недостатньо оціненим сучасним вітчизняним сціумом ресурсом розвитку психологічного здоров'я студентської молоді, чинником конструктивного набуття нею досвіду екологічно-орієнтованого способу життя. Як засвідчують аналізи наукових джерел валеологічного спрямування у пошуках підходів до набуття особистістю високого рівня адаптивності до змін у природному довкіллі, суттєвим слід уважати опору на встановлені принципи валеології, а саме: розуміння, що фізичне здоров'я залежить від енергетичної інтелектуальної та духовної сфер людини; цілісність та гармонійність з природою та космосом – запорука здорової людини; хвороба виступає, як сигнал до трансформації; про здоров'я варто дбати, будучи здоровим, збагачуючи «внутрішні життєві динамічні сили»; здоров'я – досяжна кожною людиною цінність.

У працях деяких зарубіжних дослідників («N. Bogerd, S. CoosjeDijkstra, J. Maas, J. Seidell) висвітлюються певні результати проведених емпіричних досліджень, спрямованих на вивчення ролі екологічного чинника психологічного здоров'я студентів. Зокрема, встановлена ними позитивна кореляція між екологічно виваженою побудовою університетського простору й зниженням стресу, унормуванням емоційного стану та підвищенням когнітивних можливостей студентства; встановлено зокрема безпосередній позитивний вплив на голандських студентів природного ландшафту на їх психологічне здоров'я [20].

З метою цілеспрямованого розвитку у студентів екологічної свідомості – важливого аспекта, з одного боку, екологічно орієнтованого способу життя, а, з іншого - забезпечення психологічного супроводу процесу розвитку їхнього здоров'я у психологічній сфері, нами використовувались комунікативні практики; саме на дієвості такого підходу й орієнтує творчій досвід сучасної вищої школи. Саморефлексія досвіду у цьому плані засвідчує

результативність одноосібних (панельна дискусія, лекція з елементами бесіди), двобічних: (кейс-стаді, метод «рівний – рівному») та тренінгових комунікативних практик.

Так, у нашому досвіді особливо результативною виявилась вправа «Екологічний кодекс мешканців планети Земля» (складання здійснюється методом «мозкового штурму»). Зокрема: крок перший – презентуючи проблему, модератор стимулює студентів до висловлювання власних ідей; крок другий – внаслідок колективного обговорення, текст найбільш конструктивних ідей фіксується на дошці; крок третій надається оцінка висловленим пропозиціям; положення, в залежності від вагомості, оформлюється у виді кодексу (від лат. «книга»), де контекстними постають відповідні вимоги (приймаються до уваги будь-які ідеї; не допускається критика висловлень інших; можна повторювати вже запропоновані положення, але заохочується їх розгорнута аргументація).

Отже, намагаючись розвивати екологічну свідомість сучасної молоді, варто спиратися на такі аспекти: збагачення екологічних знань; стимулювання оцінювальних дій щодо екологічного стану природного довкілля; спрямування екологічної поведінки [20].

2 ХАРАКТЕРИСТИКА ФАКТОРІВ АКТИВІЗАЦІЇ ДІЄВОГО ІНТЕРЕСУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ДО ЕКОЛОГІЇ

2.1 Екологія життєвого середовища сучасного людства: вимір гармонізації природи і суспільства

У контексті предметної специфіки соціальної екології – особливих зв'язків між людиною і природним довкіллям як середовища життєдіяльності – науковий інтерес становлять суто екологічні характеристики його життєвого простору. Дослідники структурної своєрідності життєвого середовища сучасної людини (В.Алексєєв, А.Мудрик, В.Пустовойтов, В.Ситаров та ін.) єдині у визнанні доцільності розрізняти такі його сегменти: середовище соціально-побутове, трудове, рекреаційне. Зрозуміло, що кожна з окреслених частин специфічним чином впливає на психологічне здоров'я людини як біосоціальної істоти. До того встановлено (зокрема, А.Мудриком), що кожна із наведених структурних складових життєвого середовища людини своєрідно і з різним ступенем впливовості «підтримує» як фізичне, так і психологічне її здоров'я [21].

За даними науковців (зокрема, Ю.Ізраєля) щодо результатів екологічного моніторингу, проведення якого було ініційовано ЮНЕСКО, переважна більшість людства ХХІ століття мешкає в зоні екологічного ризику під впливом глобальної екологічної кризи, що дає підстави стверджувати про незадовільний стан природного довкілля. Автори ж екопсихологічних досліджень (С.Дерябо, В.Ясвін та ін.) встановили домінуючий, зокрема серед учнівської молоді, низький ступінь екологічної свідомості, де інтегративним показником виступає соціальний характер екологічної свідомості, що зумовлений прийнятими у соціумі нормами, цінностями, сформованими традиціями. До того ж, за результатами вивчення

реакцій сучасної молоді людини на вплив факторів природного довкілля, що спричиняють саме стрес – один із показників її психологічного здоров'я – встановлено переважно незадовільний рівень їхнього екологічного мислення, ціннісної ідентифікації із світом природного довкілля, екокреативності, а також той факт, котрий засвідчує, що ставлення молоді до власного здоров'я не є достатньо високо домінантним.

Ми виходили з того, що екологія життєвого середовища виступає значущим чинником становлення психологічного здоров'я сучасної особистості. Це підтверджено й результатами проведеного нами пілотного дослідження, респондентами якого були студенти деяких закладів вищої освіти як гуманітарного профілю (зокрема, гуманітарного ЗВО м. Ізмаїла та педагогічного ЗВО м. Тернополя), так і технічного спрямування (зокрема, вищих закладів морського профілю м. Одеси і м. Києва). Якщо виходити із сучасних уявлень про змістове наповнення поняття «психологічне здоров'я» особистості на тому чи іншому етапі онтогенезу (С.Белічева, І.Дубровіна, О.Завгородня, Н.Колотій, В.Лищук та ін.), то можна говорити про явище, яке представляється єдиною системою, котра включає дві підсистеми регуляції – особистісну й емоційну; до того ж означені підсистеми регуляції засновані на індивідуальних можливостях особистості, а, інтегруючись, утворюють своєрідну «індивідуальну траєкторію» життєстійкості. Вищезазначене актуалізує принаймні дві, на наш погляд принципово важливі нині, зауваги А.Маслоу. Перша з них така: «рух до психологічного здоров'я окремої людини означає наближення до суспільства, побудованого на духовних цінностях, наближення до соціальної гармонії». Це положення є методологічно вартісним, оскільки пояснює взаємозалежність, взаємозумовленість і взаємозв'язок між позитивною динамікою рівнів психологічного здоров'я (а за позицію, наприклад, Н.Колотій, йдеться про рух від рівня несформованого психологічного здоров'я до абсолютного психологічного здоров'я) та гармонізацією особистісних відношень не лише

із самим собою, соціумом, а й природним довкіллям. Останнє, на наше переконання, спроможний забезпечити лише екологічний імператив [21].

Другою принципово важливою завагою А.Маслоу виступає таке положення: психологічне здоров'я властиве «особистісно зрілому індивіду з високим ступенем самоактуалізації»; конкретизуючи портрет такої особистості, з-поміж інших характеристик (ефективне сприйняття дійсності; громадський інтерес; потреба у творчості та ін.), учений називає й таке: «сприйняття себе, інших і природи». Отже, наполегливо констатується вагомий вимір психологічного здоров'я особистості – якість життя і якість оточуючого природного довкілля.

Зауважимо на тому, що сучасні науковці переконливо довели, з одного боку, значну роль системного аналізу в гармонізації суспільства і природи, а, з іншого – значення індуктивних методів системного моделювання й прогнозування стану природного довкілля [24]. Так, встановлена доцільність саме довгострокового прогнозування забруднення водоймищ, технологій захисту повітряного басейну від забруднення. Науковцями розроблений підхід до прогнозування хімічного забруднення ґрунтів та роль раціонального використання при зрошенні. Екологічній культурі сучасної людини сприяють напрацювання фахівців щодо моделювання функцій продуктивності сільськогосподарських культур (наприклад, математичні моделі «врожайність – динаміка вологості ґрунту»).

Таким чином, можна стверджувати, що вже склались науково-виважені підходи до оптимізації соціоекологічних систем в сучасних умовах «невизначеності» станів природного довкілля.

Сучасні дослідники проблематики дослідники проблематики екології життєвого середовища людини й суспільства в цілому та екологічної поведінки особистості єдині у визнанні того, що «концепція якості життя включає всі аспекти взаємодії людини та оточуючого середовища» [38,

с.119]. Отож інтегрованим показником якості життя сучасної пересічної людини визнано індекс розвитку людського потенціалу, що вираховується експертами програми розвитку Організації Об'єднаних Націй спільно із незалежними міжнародними експертами.

Дослідники, які вивчають певні аспекти психологічного здоров'я саме сучасного студентства, аналізуючи існуючі моделі здоров'я, вважають конструктивними саме ті з них, які і пояснюють зв'язок між здоров'ям окремого індивіда зі «ступенем успішності і якістю пристосування людства як вида».

Таким чином, намагаючись поглибити наукові уявлення про феноменологію психологічного здоров'я особистості, варто враховувати неперевершений вплив екологічного чинника. Особливо у практико-орієнтовній площині дослідження життєстійкості особистості на різних етапах онтогенезу, а також, розробляючи, зокрема, систему оцінки її психологічного здоров'я, оскільки об'єктивність такої оцінки не уможливлюється без гармонізації особистості не лише із власне собою, соціумом, а й із природним довкіллям [21].

2.2. Новітні підходи до розвитку екологічної свідомості студентства

За сучасних умов життєдіяльності пересічної людини, коли відчутною є впливовість глобалізації інтернаціоналізації, регіоналізації соціальних систем, стрижневого значення набувають екологічні цінності. Навіть на рівні результативності професійної діяльності фахівців соціономічних професій (що репрезентують тип «людина-людина»), науковці єдині у визнанні наступного: основним позитивним продуктом зміни в особистісній структурі вихованця (а за Н.В.Кузьміною – «психологічним продуктом педагогічної

діяльності») слід уважати позитивну динаміку розвитку екологічної свідомості особистості. Це загальноприйняте положення обумовлює підвищений інтерес науковців до поглиблення наукових уявлень про феноменологію екологічної свідомості особистості.

Вивчення й узагальнення наукових джерел дозволяють схарактеризувати зміст поняття «екологічна свідомість студентства» та впливовість вищої школи (рис.2.1)

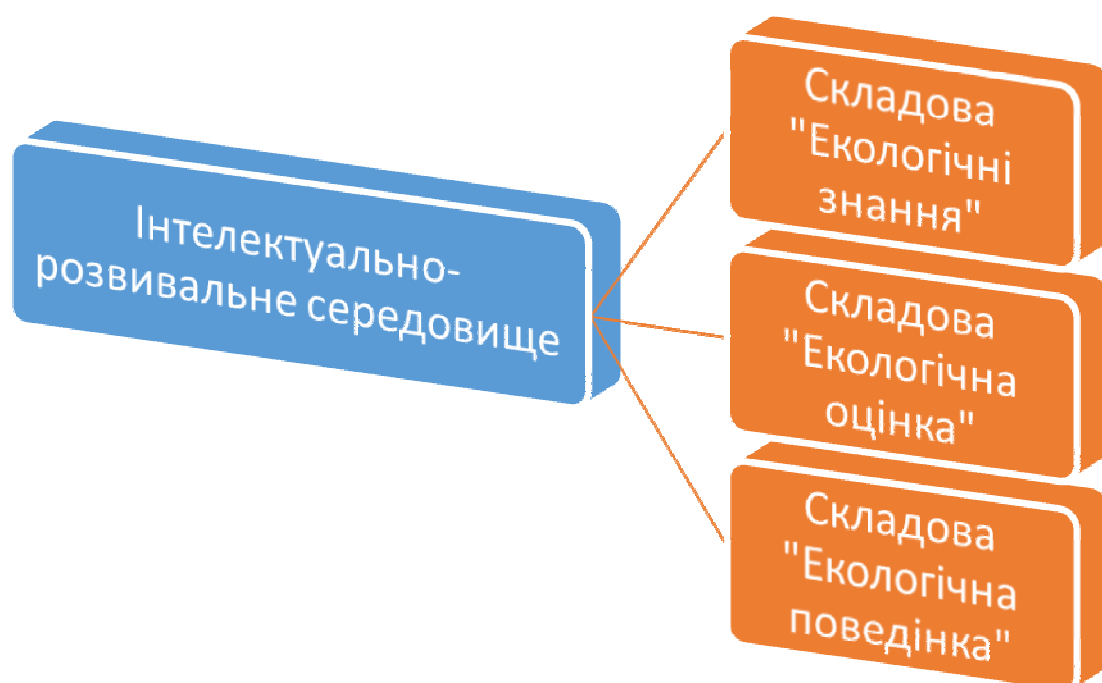

Рисунок 2. 1 - До характеристики процесу формування екологічної свідомості студентської молоді

Дослідження проблематики екологічної свідомості особистості, екологічного мислення (О.В. Білоус, С.Д. Дерябо, Л.М. Макарова, В.А. Ясвін та ін.) визнано пріоритетними з-поміж близьких – вивчення екологічної діяльності як структурного утворення, основними параметрами якого

виступають захисна, зберігальна та відновлювальна дії по відношенню до природного середовища (В.В. Авраменкова, С.Г. Москвичов, Л.П. Пчілка та ін.); наявність взаємозв'язку і взаємозалежності між особистісно-смысловим ставленням до екологічних проблем, стилем життя та «духовною безпечністю» (І.Д. Бех, З.С. Карпенко, Н.І. Лапіна та ін.); доведення важливості переживань морально-смыслового ґатунку, еколого-моральних імперативів у виховній діяльності психологів, педагогів, соціальних працівників (Т.П. Москвіна, С.Д. Рудшин, Г.М. Сорокін та ін.) тощо. Щодо останнього, то встановлено, що саме екологічна свідомість є тим новоутворенням, яке одночасно виступає і як мета, і як результат, і як пріоритет функціональної характеристики свідомості особистості; експериментальним шляхом доведені (зокрема, О.В. Білоус) й психологічні особливості екологічної свідомості – найвищого рівня психічного відображення навколишнього природного довкілля, до істотних психологічних характеристик віднесено, насамперед, екологічні знання особистості.

Аналіз наукових джерел із проблематики психології та педагогіки вищої школи засвідчує про тлумачення професійного становлення особистості не лише як складного, а й індивідуального процесу розвитку і саморозвитку саме в умовах професійної діяльності [22].

Ось чому підвищену дослідницьку увагу становить ідея контекстності в організації педагогічного процесу у вищій школі. Ця ідея найбільш системно і конструктивно реалізована у доробку наукової школи А.А.Вербицького, а її домінантою слугує розв'язання наявного протиріччя – оволодіння студентством практичною професійною діяльністю засобами теоретичного навчання, тобто трансформації суто навчальної діяльності особистості майбутнього фахівця у професійну діяльність. При цьому, як стверджують науковці, наскрізним завданням викладача вищої школи доцільно вважати вироблення у студентів рефлексивної позиції – «стійкої усвідомленої системи відносин особистості до власної діяльності і до самого себе як суб'єкта

майбутньої професійної діяльності, що забезпечує формування досвіду професійної діяльності». Як переконує практика, дійсно, за сучасних реалій освітніх змін принципово важливою є здатність студента до рефлексивної позиції як в умовах навчально-професійної діяльності, так і на етапі професіоналізації у період фахової практики.

Отож, дбаючи про розвиток у студентів екологічної свідомості – чинника його здатності розвивати екологічну культуру вихованців – принципово важливо відповідним чином передбачати психологічні завдання на період їхньої практики у закладах освіти. Так, у межах експериментальних завдань майбутнім психологам на період практики в нашому досвіді був апробований такий підхід щодо оптимізації екологовиховної діяльності студентів: проведення тестового випробування респондентів, у межах якого потрібно оцінити прояви відповідних категорій цінностей (соціальних, екологічних, моральних, Я-цінностей) та кількісний вияв екопсихологічних диспозицій. У такий спосіб майбутні фахівці набували компетентності за встановленими екодиспозиціями (наприклад, за тестом «Екоціннісні диспозиції» В.О.Скребця), визначити спрямованість дій і вчинків – узагальненої риси особистості або потенційної її схильності чинити так чи інакше у природному довкіллі (колаборативна, несесітивна, індиферентна, екосовмісійна, екосовметральна, гашенарна). Відтак, студент-практикант заохочувався й до інтерпретації набутого експериментального матеріалу, здійснюючи відповідне тлумачення психологічних сенсів щодо вираженості і співвідношення як особистісних ціннісних орієнтацій, так і розподілу диспозиційних шкал індивідуальної екологічної свідомості [22].

В цьому відношенні корисними виявились практико-орієнтовні матеріали, розроблені фахівцями у межах Дунайського Регіонального Проекту ПРООН-ГЕФ (DRP). Йдеться про екологічний стан прибережено-захисних смуг водойм та водотоків Подунав'я, про статистичні данні, котрі характеризують вплив пестицидів на водойми та інших стійких органічних забруднювачів [9]. Маємо відмітити значний інтерес студентства до

проблематики «зеленої економіки» та «зеленого туризму» [14] особливо в контексті сучасного наукового трактування поняття «екологічний колапс» [25].

Отже, успішність виконання студентом-практикантом індивідуально-творчого завдання – передумова конструктивної його екологічовиховної діяльності.

3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО ПРИРОДОЗБЕРЕЖЕННЯ

3.1 Діагностико-дослідницький етап дослідження: зміст, емпіричні данні

Логіка емпіричного дослідження вимагала етапності його проведення, обґрунтованої вибірки випробуваних, добір відповідних методів та надійних і валідних психодіагностичних методик дослідження.

Спираючись на результати фахівців щодо психодіагностичного пізнання діяльності, визначено мету роботи – конкретизувати ті аспекти проблеми, котрі пов'язані з домінуючими настановами учня педагогічного ліцею, майбутнього вчителя, педагога-практика стосовно ставлення до природи, характером самооцінних суджень щодо рівня підготовленості до екологіовиховної діяльності.

Респондентами були 629 осіб, серед них – учні Ізмаїльського регіонального педагогічного ліцею (42 особи), студенти університетів різного типу й розташування (Ізмаїльський державний гуманітарний університет (210 осіб), Житомирський державний університет ім. І.Франка (40 осіб), Луганський національний університет ім. Т.Шевченка (34 особи), Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Ушинського (53 особи), Тернопільський національний педуніверситет ім. В.Гнатюка (68 осіб), Черкаський національний університет (62 особи), педагоги-практики Одещини (97 осіб) та Черкащини (23 особи).

Так, аналіз результатів творчої діяльності учнів педагогічного ліцею (твору-роздуму з теми: «О, людино! Вінок природи. Що без природи твій вінок?!») дозволив зробити певні узагальнення, а саме: кожний третій

досліджуваний виявив прагматичний тип настанови (ставлення до природи як до об'єкта користі), що актуалізує проблему формування екологічної свідомості сучасних старшокласників. Виходячи з того, що здатність особистості до емпатії є професійно ваговою рисою майбутнього педагога-вихователя, цей аспект діагностувався за методикою І.М.Юсупова. Встановлено такі усереднені дані (на базі університетів м. Луганська, м. Тернополя, м. Житомира): сучасному студенту-педагогу властивий здебільшого нормативний рівень емпатії (75% випробуваних виявили спроможність довіряти особистим враженням; якщо не впевнені, що їх позиція буде прийнята, делікатно її не висловлюють; немає розкृतості почуттів, а емоційні вияви знаходяться під самоконтролем; більш схильні оцінювати інших за їх вчинки). Застосування опитувальника «Натуралфіл» надало можливість уточнити не лише ступінь інтенсивності саме суб'єктивного ставлення студентів-педагогів до природи, але й екологічну ерудованість як сукупність знань про об'єкти природи (відповідно до методики, йдеться про діагностичні дані за шкалою «натуралістична ерудиція»). Усереднені дані (зокрема, щодо випробуваних Південноукраїнського національного педуніверситету ім. К.Ушинського) виявили недостатню екологічну ерудованість студентів-педагогів (4,4 бала за 10-бальною шкалою, причому, в понад 6 балів за цим параметром оцінено 5,6% випробуваних). За даними самооцінних суджень студентів, наприклад Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького, ступінь їхньої готовності до екологовиховної діяльності оцінено в середньому в 5,3 балів (за 10-бальною шкалою), що є опосередкованим свідченням несформованості саме ціннісного ставлення до цієї діяльності.

Намагання уточнити стан обізнаності студентів у питаннях суто екологовиховного характеру зумовило те, що випускникам бакалаврату (зокрема Ізмаїльського державного гуманітарного університету) було

запропоновано розв'язати низку психолого-педагогічних ситуацій із зазначеної проблематики.

Узагальнення набутих даних засвідчує, що 34,5% досліджуваних (із загальної вибірки 84 осіб) виявили «достатній» рівень обізнаності в екологічних проблемах, кожен четвертий – «низький». А це дозволяє припустити наявність значних резервів саме вищої школи як важливого етапу професійної підготовки фахівця, зокрема щодо розвитку екологічної свідомості студентів. До того ж, за набутими даними анкетування вчителів-стажистів, тобто практиків початкової школи, які мають педагогічний досвід роботи до трьох років (вибірку становили 97 учителів Одещини), можна стверджувати: кожний п'ятий респондент вважає себе «практично готовим» до здійснення екологовиховної роботи, 46,4% – «більше готовий, ніж не готовий», а решта зауважили, що вони є «більш не готовими, ніж готовими» до означеної сфери професійної діяльності.

Отже, ціннісно-мотиваційна сфера особистості формує її ставлення, а проблема цінностей найбільш адекватно може бути пізнаною через феномен «ціннісне ставлення». Саме останнє перетворює діяльність на особистісну цінність, котра й стає регулятором поведінки особистості. Йдеться про гуманістичний тип ставлення до природи. Ціннісне ставлення, як і будь-яке інше, має складну структуру – мотиваційну, когнітивну, емоційну та практичну складові. Водночас такому ставленню властиві й певні якісні ознаки прояву в екологовиховній діяльності: співчуття у зв'язку з беззахисністю природи, стурбованість станом природоохоронної дійсності, дієва готовність прийти на допомогу через успішне виконання професійно-педагогічних функцій – результативну екологовиховну діяльність.

На підготовчому же етапі емпіричного дослідження загальну вибірку респондентів становили: а) студенти, які опановують спеціальність «Початкове навчання», хоча й з відмінностями у спеціалізації («Початкове навчання та іноземна мова», «Початкове

навчання та музика», «Початкове навчання та виховання в закладах інтернатного типу»); б) студенти педагогічного факультету, які за фахом більш опосередковано пов'язані з екологовиховною діяльністю (спеціальності «Образотворче мистецтво і дизайн», «Фізичне виховання»), та студенти філологічного факультету, котрі безпосередньо не пов'язані з екологовиховною сферою; в) учні педагогічного ліцею; г) магістранти педагогічних спеціальностей; д) учителі-практики. В дослідженні брали участь 277 випробуваних, у тому числі учнів педагогічного ліцею – 42 особи, студентів – 209 осіб, учителів-практиків – 26 осіб.

Оскільки спрямованість особистості є провідним ставленням, домінантою поведінки, то було обрано методику «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» за Дж. Роттером, що відноситься до першого блоку комплексу методик. Вона діагностує своєрідність спрямованості особистості – на зовнішні або внутрішні стимули. Перша шкала характеризує рівень визнання людиною важливості саме власної компетентності у відповідній сфері діяльності, її схильність до осмислення своєї поведінки, наполегливість у досягненні успіхів, упевненості в собі. Друга – діагностує ступінь переконливості в тому, що відсутність успіхів у певній діяльності є результатом негативного впливу інших людей, випадковостей, невдач.

До цієї ж групи віднесено методику М. Рокича. Було враховано, що сучасні дослідники здебільшого єдині у визнанні наступного: процес розгортання ставлення особистості до певної діяльності пов'язаний із новоутвореннями в інтелектуальній, емоційно-мотиваційній, поведінково-діяльнісній особистісних сферах.

Саме ціннісне ставлення як складне новоутворення, найтісніше пов'язане з аксіологічним параметром спрямованості, який репрезентує базу ставлень особистості, тому вважалось за доцільне

використання саме цієї методики. Її призначення і зміст широко відомі й визнані як надійний психодіагностичний інструмент, що дозволяє визначити змістову сторону спрямованості особистості, основу її «життєвої філософії». У дослідженні був використаний варіант методики М. Рокича, що заснований на прямому ранжуванні списку цінностей, в якому виокремлено два класи цінностей: термінальні та інструментальні. Йдеться про поділ сфери ціннісних орієнтацій особистості на цінності-цілі та цінності-засоби. Термінальні цінності фокусуються на переконанні особистості в тому, що кінцева мета існування варта намагань її досягати, а інструментальні – на впевненості, що гідна переваги особистісна якість, алгоритм дій. Стимульний матеріал методики представлено у вигляді переліку 18 цінностей двох класів: термінальні та інструментальні. Оцінювання відповідей проводиться за наданим певній цінності рангового номера. Зауважимо, що попри безперечних переваг цієї методики (зручність у використанні, економічність у часі проведення дослідження, універсальність), відзначається вірогідність впливу на респондентів фактора «соціальної бажаності». Тому враховувалося виключне значення роботи, спрямованої на стимулювання мотивації щирої та добровільної участі випробуваних у тестуванні.

Розуміння того, що низький рівень екологічної свідомості особистості має вияв у визначенні її власної позиції щодо сприйняття й прийняття екологічних цінностей, зумовило вибір методики екоціннісних орієнтацій, розробленої і валідизованої В.О.Скребець у вигляді тесту «Екоціннісні диспозиції» (ТЕД). Ця методика містить 23 питання, згрупованих відповідно до таких категорій: соціальних (СЦ), екологічних (ЕЦ), моральних (МЦ) та Я-цінностей (ЯЦ). Отже, видається за можливе отримати відповідне вираження певної з категорій цінностей, а індивідуальні показники тестування – зобразити у вигляді графіка з метою

ілюстрації відсоткового співвідношення ціннісних орієнтацій та екопсихологічних диспозицій у свідомості певної особистості. До того ж тест дає змогу отримувати індекси кількісного вияву екопсихологічних диспозицій, які займає випробувана особистість на момент дослідження. Відтак за окресленими екодиспозиціями може бути відстежена спрямованість дій і вчинків як узагальнена риса або потенційна схильність особистості поводитися так чи інакше у довкіллі.

До другої групи діагностувального інструментарію було віднесено вербальну асоціативну методику В.А.Ясвіна, яка спрямована на діагностику екологічних настанов. Шкала вимірює такі з них, як от: ставлення до природи як до об'єкта краси (естетична), об'єкта дослідження (когнітивна), об'єкта користі (прагматична), об'єкта охорони (етична). Крім того, методика містить у стимульному матеріалі й «зайву інформацію», що дозволяє відкинути невідверті результати діагностики.

Цей же блок становила й методика Є.І.Ісаєва та С.В.Пазухіної, що призначена для діагностики типології психологічного знання. В нашому дослідженні ця методика була адаптована з метою виявлення домінуючого у досліджуваних типу психологічних знань щодо екологовиховної діяльності. Модифікований варіант опитувальника скерований на визначення одного з типів ставлення до психологічних знань у цьому плані: «формальне навчальне», «позитивне аморфне», «позитивне пізнавальне», «ціннісне-сміслове».

Діагностувального інструментарію, що умовно представлено третім блоком, конкретизуємо своєрідність методики діагностики рівня емпатійних здібностей В.В.Бойка. Йдеться про інструментарій визначення саме тієї особистісно-професійної якості, що має виключне значення для будь-якої професії системи «людина – людина» взагалі і педагогічної, зокрема. Ця методика містить 36 питань, розподілених

на шість шкал: раціональний канал емпатії, що характеризує спрямованість уваги, сприйняття, мислення випробуваного на стан проблеми, поведінку іншої людини; емоційний канал емпатії, який фіксує здатність до співпереживання, співучасті у зв'язку з емоційним станом оточуючих; інтуїтивний канал емпатії, що діагностує спроможність особистості діяти в умовах дефіциту інформації про партнерів, виходячи із власного досвіду; шкала установок, що сприяють емпатії; проникаюча здібність в емпатії, що характеризує спроможність випробуваного до відкритості, довірливості, щиросердності; ідентифікація в емпатії, що дозволяє з'ясувати сформованість умінь людини поставити себе на місце іншої. «Оцінна вага» в розрізі кожної із шкал вказує на значимість конкретного параметра в структурі емпатії.

Розглядаючи таблицю 3.1.1, зокрема середні показники виділених умовно груп, можна також констатувати наявність деяких розходжень, котрі з певним припущенням мають тенденцію до змін, з урахуванням набуття як навчально-професійного, так і професійного досвіду студентів-педагогів. Зазначена тенденція спостерігається за показником «ставлення до психологічних знань з екологіовиховної роботи» П1. Наприклад, різниця між середніми даними студентів перших курсів та вчителями-практиками в цьому аспекті дорівнює 0,2 бала.

Таблиця 3.1 -Сформованість особистісно-ціннісного ставлення до природи в обстежених групах досліджуваних

Група	Статист. показник	П1 (0-4)	П2 (0-11)	П3 (0-11)	П4 (0-11)	П5 (0-11)
1 курс	х	2,5	4,3	2,0	2,7	2,6
	σ	0,9	1,9	1,3	2,0	1,8
2-3 курс	х	2,6	5,1	1,8	1,8	3,0
	σ	0,8	1,8	1,2	1,6	1,6
Магістри	х	2,6	4,5	2,0	2,8	1,8

	σ	0,8	1,9	1,2	2,4	1,2
Учителі	x	2,7	4,9	2,4	1,6	3,1
	σ	0,6	1,5	1,2	1,5	1,4

Примітка: x -середнє значення; σ -середнє квадратичне відхилення
П1 – формально-обов'язкове (0-4) ціннісно-сміслове, **П2** – об'єкт краси (0-11),**П3** – об'єкт дослідження (0-11), **П4** – об'єкт охорони (0-11), **П5** – об'єкт користі (0-11).

Таким чином, аналіз первинних даних, отриманих у обстеженій вибірці, а також середніх значень, виявлених між групами, дає підстави вважати, що, з одного боку, переважна більшість студентів перебуває на етапі початкового усвідомлення ціннісно-сміслового ставлення до екологіовиховної роботи, яке із збагаченням навчально-професійного і професійного досвіду покращується. З іншого, – а це стосується індивідуальних особистостей досліджуваних відносно сприйняття природи як об'єкта краси, об'єкта дослідження, об'єкта користі, – спостерігається таке явище: на перших курсах університетського навчання у студентів означені ставлення є менш усвідомленими порівняно з досвідченими педагогами-практиками.

3.2 Тренінгові технології як засіб розвитку екологічної свідомості студентської молоді

З метою реалізації принципів експериментальної системи (зокрема, системності у створенні умов організації, планування та забезпечення екологіовиховної діяльності студентів, системоутворювальною складовою якої виступає усвідомлення на рівні переконань особистісної відповідальності за захист, зберігання та відновлення природного середовища [23].

Охарактеризуємо більш детально своєрідність авторських тренінгових занять.

Крок 1: виступ, у якому відображено форму ознайомлення студентів з планом проведення тренінгового курсу, вимогами до учасників, з нормами поведінки у семінарський період тренінгу; узгодження режиму роботи – двічі на тиждень, кожне заняття триватиме 3 години.

Крок 2: діагностування стану усвідомлення екологізовиховних проблем і власної причетності до їх розв'язання.

Крок 3: розкриття тренінгового курсу – «прогривання» екологізовиховних ситуацій, ігор, заповнення опитувальника, відпрацювання відповідних навичок.

Крок 4: обговорення хвилювань, пов'язаних із виконанням попереднього «кроку» через актуалізацію ключових моментів, проведення дискусії, встановлення зворотнього зв'язку як базової інформації для рефлексії.

Крок 5: акцентування найбільш важливих елементів тренінгу – уточнення цілей, розкриття пропонованого екологічного змісту вправ, аналіз розв'язання проблеми.

Крок 6: застосування набутих екологічних знань, умінь і навичок на практиці через презентацію, «мозковий штурм», прогривання ситуацій екологічного спрямування, внесення доповнень у «домашню міні-карту» (письмовий запис спостережень, виконання вправ удома, підготовка есе за результатами самостійної роботи).

Тренінг розвитку екологічної свідомості студентської молоді

Хід тренінгу

Тема 1. Психологічні проблеми екологічної освіти. Механізми розвитку екологічної свідомості особистості

Заняття 1.

Мета: ознайомити с принципами і правилами тренінгової роботи, з прийомами самопрезентації як учасників тренінгової програми; створити власний психологічний портрет на основі результатів обробки даних, одержаних за методиками самопізнання, самооцінки здатності до саморегуляції; створити умови для позитивного спілкування, запобігання дискомфорту станів у учасників тренінгу.

Обладнання заняття: аркуші паперу; ручки; зошити; невеличкі аркуші паперу (кількість яких має дорівнювати кількості учасників), вирізані у вигляді зернят; ватман для роботи тренера, у нижній частині якого схематично зображено землю, повітряна кулька.

План проведення:

1.1. Вправа «Знайомство»¹

- 1) За 3 хвилини на аркуші паперу напишіть ім'я, яким би Ви хотіли, щоб Вас називали в групі та будь-який символ (емблему), що відображає Вашу індивідуальну сутність.
- 2) Упродовж 1 хвилини прокоментуйте написане ім'я, розшифруйте та презентуйте символ.
- 3) Як Ви себе почуваете? Яке з вітань Вам особливо запам'яталося і чим?

1.2. Вправа «Зернята»

- 1) Проговоривши про себе назву тренінгу, напишіть на аркуші паперу, вирізаному у вигляді зернятка, те, що Ви очікуєте від тренінгу, починаючи із слів: «Я очікую...»
- 2) «Посадіть зернятко в землю» (наклейте «зернятка» на великий аркуш паперу, в нижній частині якого схематично зображено землю)

1.3. Вправа «Інтерв'ю» (робота в парах)

---

¹Тут і далі нами використовувалися вправи, запропоновані низкою дослідників (М. Барна, А. Войцихова, Н. Геленська, І. Дубровіна, О. Зазиленко, М. Коць, О. Леванова, О. Помету, А. Семенова, Є. Симанюк, В. Сонін, К. Теплякова) як в адаптованому вигляді, так і в оригіналі, а також власні наопрацювання.

1) Швидко розпитайте свого партнера про його життєві цілі, ставлення до майбутньої професії, захоплення, інтереси, можливі досягнення. Постарайтеся привернути його до себе, зберегти дружній контакт під час всієї взаємодії.

2) Відверто, не відкриваючи щось дуже особистісне, не говорячи зайвого, дайте відповіді на запитання Вашого партнера.

3) Група оцінює вміння вести діалог кожного учасника.

1.4. Вправи: «Чи потрібні само зміни, саморозвиток?», «Бар'єри самореалізації» (робота в групі 4-6 чоловік)

1) Розділіть аркуш по вертикалі на дві половини. Напишіть в одній колонці, щоб Ви хотіли змінити в собі, в другій – що цьому заважає.

2) Працюючи в групі, обговоріть результати та запишіть перелік причин, чому потрібні само зміни?

3) З огляду на вимоги до Вас, як майбутнього вихователя, занотуйте узагальнений перелік бар'єрів на шляху особистісно-професійного саморозвитку, самореалізації.

1.5. Тестове завдання. Діагностика розвитку суб'єктивного контролю, характеру самооцінки та домінуючої поведінки у конфліктних ситуаціях за методиками: «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера, «Тест самооцінки» А.І. Калініченко, опитувальник «Поведінка у конфліктних ситуаціях» Томаса Кілмена.

1.6. Рефлексія заняття:

Які почуття у Вас домінували на занятті? Що здивувало? Що було найважчим? Що особливо сподобалось?

1.7. Ритуал завершення заняття «Куля бажань» за В.М. Лінніческо.

(учасники по колу передають повітряну кульку, супроводжуючи словами «На згадку до наступної зустрічі хотів би побажати...»)

Заняття 2.

Мета: актуалізувати мотивацію готовності до само змін, здійснити само діагностику здатності до саморозвитку у зв'язку з осмисленням екологічних проблем сьогодення.

Обладнання заняття: зошити; ручки; маркери.

План проведення:

2.1. Вправа «Привітання» (за В.О. Клімчук)

Давайте привітаємо один одного. Пропоную перед початком привітати один одного потисканням руки. Але це буде не звичайне рукостискання. Нехай кожен з учасників підійде по черзі до інших, схрестить свої руки, візьме в них складені навхрест руки партнера і під час рукостискання скаже щось дуже приємне (побажання, комплімент тощо).

2.2. Завдання:

1). Ознайомитися з теоретичною інформацією: Екологічні проблеми відносяться чи не до найактуальніших проблем людства

ЗАПОМ'ЯТАЙТЕ:

- слово «Екологія» (з грец.) означає «наука про дім»
- термін «екологія» вперше застосував у 1866 році німецький вчений Е. Геккель, визначивши екологію як науку, що вивчає відношення організма з оточуючим середовищем
- екологія як навчальний курс вперше було уведено у 1919 році в Швеції.

Особливо відчутне загострення екологічних проблем відбувається в наш час, оскільки кожну хвилину в світі зникає 2 га лісу (1 га дубового лісу

продуцирує на рік 830 кг кисню, березового – 725 кг, соснового – 540 кг; 1 га хвойного лісу відфільтрує на рік 30-35 тон пилу, а листвяного – 50-70 тон), кожен тиждень зникає один вид рослин, кожен рік зникає один вид тварин.

2). Виконайте вправу «Словесне малювання». Яким би Ви хотіли бачити життєвий простір? (до 10 речень). Робота в парі (порівняти свої «малюнки»; поставити за потребою запитання уточнюючого характеру).

3). Занотуйте у вигляді тез такі теоретичні положення:

Наприкінці ХХ століття виникає наука про психологічні аспекти взаємозв'язку та взаємодії людини з навколишнім природним, штучним, соціальним середовищем – екологічна психологія. Предметом цієї науки визнається екологічна свідомість (як індивіда, так і соціальних груп).

ЗАПОМ'ЯТАЙТЕ

«Екологічна свідомість – це вищий рівень психічного відображення природного, штучного, соціального середовища та свого внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляція даного відображення».

Типи екологічної свідомості:

- 1 антропоцентричний, що визначає довкілля цінним настільки, наскільки слугує людині;
- 2 екоцентричний, коли йдеться про систему уявлень про світ, що базується на ідеї підкорення соціуму природі;
- 3 екоцентричний, що характеризується визнанням гармонії у відносинах людини та навколишнього середовища.

4) Згадайте ситуацію, пережиту Вами, коли Ви особисто відчули загострення екологічних проблем.

5) Дайте відповіді на запитання:

6.Самостійний								Несамостійний
7.Рішучий								Нерішучий
8.Сміливий								Несміливий
9.Товариський								Замкнений
10.Активний								Пасивний
11.Чуйний								Байдужий
12.Довірливий								Підозрілий
13.Поступливий								Непоступливий
14.Альтруїст								Егоїст
15.Ерудований								Обмежений

2.4. Тест «Чи готовий я до саморозвитку?» (За Л.М. Журавською)

2.5. Підведення підсумків заняття. Вправа «Підсумкова рефлексія». Завершіть речення, зачин кожного з яких, такий: «Я вперше задумався про...», «Новим для мене на цьому занятті було...», «Заняття завершено, однак я ...»

2.6. Домашнє завдання: започаткуйте роботу над «Екологічною скринькою» (запишіть вислови, що найбільш вразили Вас лаконічністю, відбиття ідеї гармонізації відносин людини і природного середовища.

Заняття 3.

Мета: дослідити стан та динаміку розвитку екологічної самосвідомості через самопізнання, самооцінку, саморегуляцію; систематизувати наукові знання з екологічної психології, стимулювати активну участь у тренінгу.

Обладнання заняття: зошити; ручки; плакат із занотованими вимогами щодо участі у «мозковому штурмі».

План проведення:

3.1. Розминка «Взаємні привітання»

Зваживши на своєрідність індивідуальності сусіда зліва, кожен із учасників по колу, зосередившись на бажанні відобразити його неповторність, має

вкласти оптимістичний настрій і свою повагу у змісті привітання; сусід відповідає на привітання.

3.2. Завдання:

1) ознайомитись з теоретичною інформацією такого змісту: встановлено, що серед людства найбільш поширеною і масовою є буденна екологічна свідомість, а її психологічним механізмом виступає здоровий глузд екологічного спрямування. Екологічну свідомість утворюють:

- екологічна увага (пов'язана з відчуттям, сприйняттям, мисленням);
- екологічна пам'ять (що супроводжується екологічним афектом – емоціями, почуттями);
- екологічна воля (мотивація дії).

Механізмами ж формування екологічної свідомості виступають: рефлексія, ідентифікація, персоніфікація, емпатія (обговорення з актуалізацією знань між предметного характеру – з нормативними навчальними дисциплінами).

2) Як Ви вважаєте, чи можна сьогодні погодитися з І. Кантом, який вважав, що, оскільки людина володіє можливістю довільно ставити перед собою цілі, то вона виступає як «титолований володар природи»? (учасникам, які висловили протилежні думки, пропонується навести максимальну кількість аргументів на захист своєї позиції).

3.3. Вправа «Природа в моєму житті»

Завершіть речення, зачин кожного з яких «Природа для мене...» Таких речень 10. На підставі занотованих висловів, кожний учасник має більш розгорнуто довести свої судження.

3.4. Вправа «Емблема»

За власним бажанням учасників утворюються міні-групи по 5-7 осіб з метою упродовж 10 хвилин ви робите емблему планети Земля у XXI столітті. Кожна міні-група надає повноваження одному з учасників для презентації колективного проекту, а ще одному – стати учасником «Ради наймудріших», яка й буде оцінювати характер ідей, що творчо реалізовано в емблемі та її презентації.

3.5. Вправа «Екологічний кодекс мешканців планети Земля» (складання здійснюється методом «мозкового штурму»).

Крок 1. Презентуючи проблему, тренер стимулює учасників до висловлювання ідей, пропозицій, коментарів, що пов'язані з проблемою (допускається розвивати вже висловлені думки).

Крок 2. Внаслідок обговорення, текст усіх висловлених пропозицій шліфується і записується на дошці.

Крок 3. Надається оцінка пропозиціям; положення, в залежності від вагомості, оформлюються у вигляді кодексу (від лат. «книга») принципово важливі такі вимоги до «мозкового штурму»: приймаються до уваги будь-які ідеї; не допускається обговорення і критика висловлювань інших; можна повторювати вже запропоновані ідеї, заохочується їх розгортання (ці положення заздалегідь занотовано на плакаті, який представлено аудиторії).

3.6. Вправа «Хто я?» (за Є.Є. Симанюк)

Поставте собі таке запитання: Хто я? Перше, що прийде Вам на думку, запишіть. Вдруге поставте те ж запитання – дайте ще одну відповідь. А тепер – ще раз. Підведіть ризику. Подивіться на текст. Спробуйте ще і ще відповісти на означене запитання – скільки зможете відшукати іменників. Тренер проголошує психологічний коментар: на першій позиції, як правило людина, найбільш звичну для себе характеристику. Надалі додаються ті

характеристики, на які людина навіть не надавала уваги, рідко задумувалася. Щодо прикінцевої характеристики, то найчастіше йдеться про ту, до якої людина або не знає як поставитись, або негативно відноситься.

3.7. Підсумкова рефлексія.

3.8. Домашнє завдання: звернувшись до корисної адреси в Інтернеті – сторінки Гринпис, доповніть свою «Екологічну скарбничку» найновішою інформацією, що найбільш Вас зацікавила.

Тема 2. Суб'єктивне ставлення особистості до природи: суть, психологічні механізми.

Заняття 4

Мета: розширити екологічну інформованість щодо природних взаємозв'язків, взаємодію людини з природою; розвивати екологічні імперативи свідомості особистості; відпрацьовувати в учасників навичок рефлексії.

Обладнання заняття: клубок вовняної пряжі; зошит; ручки; «Екологічна скарбничка»; блюдо з горіхами.

План проведення:

4.1. Розминка. Вправа «Ми схожі» (методом «павутиння»)

Крок 1. Учасники утворюють одне велике коло

Крок 2. Протягом хвилини варто обдумати свою розповідь про щось особливе про себе.

Крок 3. Одному з учасників пропонується міцно взятися за кінчик вовняної пряжі, а весь клубок перекотити по підлозі кому-небудь в колі при цьому проговорити дві фрази, що починаються зі слів: «Ти схожий на мене тим, що ...; я відрізняюсь від тебе тим, що ...» (процес продовжується до утворення «павутиння» зв'язків).

4.2. Обговорення в групі питань:

- а) як Ви розумієте принцип екологічності?
- б) якій зміст Ви вкладаєте в поняття «екологічна свідомість»?
- в) які бувають стратегії у відносинах «людина-природне середовище»?
- г) Чи згодні Ви з висловом М.Рильського: «Люби природу не для себе, люби для неї»?
- д) прогляньте сторінку «Вузлики на пам'ять» у своїй «Екологічній скриньці». Закінчіть таку думку: «Я був здивований тим, що...»

4.3. Завдання:

З 26 квітня 1986 року історія поділилася на дві епохи: «дочорнобильську» та «післячорнобильську». Якими Вам видаються запитання, що «поставило б докільця» перед людством? А якою б була саме Ваша розгорнута відповідь на них?

4.4. Гра «Горіхи»

Для наочного уявлення про тісне поєднання екології та психології людини проведемо гру, аналогічну тій, що близько 30 років запропонував студентам Арізонського державного університету американський психолог ДжуліанаЕдні. Назва гри «Горіхи». Зміст і покрокове розгортання: на блюді лежать 10 горіхів; ведучий пояснює, що спочатку членам гри потрібно зібрати якомога більше горіхів; кожні 10 секунд кількість горіхів, що лежать на блюді, буде подвоюватись. Чи залишали гравці горіхи на блюді «на розплід» з тим, щоб забезпечити «урожай» на всіх? Особливо, якщо їм не давали часу, щоб домовитися і виробити стратегію. Висновок: за аналогією поведінки людини в природі можна переконатися, наскільки тісно пов'язані екологічні і психологічні проблеми, наскільки вагомим для екології є людський фактор.

4.5. Завдання:

Поміркуйте, які типи взаємодії людини із середовищем можна вважати найпродуктивнішими. Аргументуйте свої судження, спираючись на наступне: український психолог Ю.Швалб пропонує розрізнити такі типи взаємодії людини з природним середовищем:

- середовище, як фактор існування людини;
- середовище, як умова існування людини, тобто коли спостерігається активнее пристосування людини до цього середовища;
- ----- як спосіб існування людини, тобто коли людина може оволодівати середовищем та створювати способи впливу на нього
- ----- як матеріал існування індивіда тобто коли людина використовує середовище для власних потреб не враховуючи його самоцінність.

4.6. Вправа «Табу» (у формі «мікрофон»)

Учасникам пропонується уявити, що вони опинились на планеті, де не існує екологічних проблем. Для того, щоб пристосуватися до умов специфічної цивілізації, кожен має записати 5 правил і 5 заборон, яких необхідно дотримуватись, щоб мати можливість повноцінно існувати. Потім пропонує певний предмет (наприклад, олівець), що виконуватиме функцію мікрофона; по черзі учасники «беруть слово» і наприкінці вправи підсумовуються висловлювання.

4.7. Завдання:

Ознайомтеся з теоретичною інформацією (у формі пояснювальної міні-лекції).

Аксіомою сучасної психологічної науки є положення:

- поза активності особистості немає діяльності, так само як немає активності поза діяльності;

- про діяльність як процес, що запускається свідомістю особистості; саме вона надає діяльності спрямованості і конкретики;
- про «портрет діяльності», що «створюється» процесом цілеспрямованої активності особистості;
- про суб'єктність як ознаку будь-якої діяльності («суб'єкт діє», «діяльність реалізується і визначається суб'єктом»).

Психологами-науковцями доведено, що від рівня ієрархії мотивів залежить ставлення особистості; одна й та ж ціль може спиратися на різні мотиви. Наприклад, вітальні потреби (зокрема, голод) обумовлюють одну мотивацію ставлення до природного середовища, а вищі потреби (зокрема, моральні) – вже спираються на більш складні мотиви. Постає питання: чому саме вищі потреби є найбільш спроможними обумовити свідоме здійснення людиною морального вибору в екологічно вартісній ситуації? Обґрунтуйте свої міркування. Наведіть приклади.

Доведено, що ядром ставлення людини до природного середовища виступають «особистісні екологічні сенси», що входять до складу її екологічної свідомості.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ:

Ставлення визначається як внутрішня позиція особистості в оцінці навколишньої дійсності іншої людини, самої себе. Ставлення розпочинається з особистісної причетності.

Деякі науковці вважають, що ставлення до природи доцільно розуміти як фундаментальний і всеохоплюючий вимір особистості, а процес виховання може бути осмисленим як керування ставленням особистості. Питання до аудиторії: Чи згодні Ви з цією точкою зору? Аргументуйте свою позицію.

Принципово важливо знати психологічні механізми, що сприяють розвитку саме ціннісного ставлення особистості вихованця до будь-якої

діяльності (наприклад, природоохоронної). Основними з них виступають рефлексія, емпатія та ідентифікація.

в) Закінчення: психологічна наука визнає, що саме ставлення особистості перетворює певну її діяльність в особистісну цінність, котра регулює поведінку.

4.8. Підсумкова рефлексія «Тут і тепер» (за М.В. Барною)

Позиція учасників: учасники тренінгу сидять у колі. Кожному з них пропонується висловитися відносно того, що відбулося на тренінговому занятті в групі, описати свій стан, продовжуючи такі речення: «Зараз я відчуваю...», «У цей момент...», «Мені зараз хочеться...», «Сьогодні мені вдалося...», «Мене найбільш вразило...».

Заняття 5

Мета: підвищити домінантність ціннісного ставлення до природи та еколого виховних дій; розширити психологічні уявлення про поняття «суб'єктивне ставлення до природи», про механізми такого ставлення; розвивати навички емоційної саморегуляції.

Обладнання заняття: «Екологічна скарбничка»; дошка; крейда; зошити; ручки; повітряна кулька.

План проведення:

5.1. Вправа «Невербальні привітання» (За М.О. Коць).

Учасники тренінгу мовчки ходять по аудиторії, торкаючись один одного, дивлячись в очі й при цьому не кажучи ні слова. На завершення вправи учасникам пропонується торкатися один до одного із закритими очима, при цьому намагаючись визначити, з ким виникає кінестетичний контакт.

5.2. Завдання. Ознайомитися з теоретичною інформацією(у формі міні лекції-діалогу)

- Пригадайте, як сучасна психологічна наука трактує поняття «ставлення»?
- Як Ви вважаєте: чи можна змінити утилітарно-прагматичне ставлення дитини до природи на ціннісне? Якщо так, то на які психологічні механізми варто спиратися?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ:

рефлексія – зверненість свідомості людини на самопізнання (зокрема, власного психічного стану, процесів чим і визначаються стратегії самоорганізації під час розв'язання особистістю життєвих ситуацій);

емпатія – розуміння психологічного стану іншої людини, співчуття, співпереживання (цей механізм сприяє збагаченню життєвого досвіду особистості);

ідентифікація – ототожнення себе з іншою людиною (тобто це і процес, і водночас результат, в якому домінує емоційне над раціональним). А ставлення виступає як особистісно-вибіркова позиція, що виявляється в почуттях, спонуканнях, оцінках тощо. Усвідомлення особистістю себе носієм ставлення (а також знань, умінь, волі), здатність робити свідомий вибір (а також ставити мету, приймати рішення, відповідати за їх наслідки) визначається поняттям суб'єктність.

- Пригадайте положення психологічної науки про суб'єктність як ознаку будь-якої діяльності. Поміркуйте над психологічним портретом педагога, який є суб'єктом еколого виховної діяльності (за матеріалами обговорення учасниками тренінгу тези-узагальнення).

5.3. Круглий стіл «Щоб я вписав в екологічну Конституцію землі як економіко-правову основу глобальних стратегій екологічної безпеки планети»

Крок 1. Тренер оголошує основну мету «круглого столу» - пошук конкретного рішення проблеми, пропонує визначити правила поведінки учасників.

Крок 2. Обирається рада експертів (3-5 осіб), які мають фіксувати думки, що висловлюють усі бажаючі.

Крок 3. Експертна група аналізує й підбиває підсумки дискусії. Загальногрупові надбання записуються на дошці.

Крок 4. Тренер уточнює характер вражень учасників від колективного обговорення.

5.4. Вправа «Звернення»

Пропонується учасникам об'єднатися у дві підгрупи (наприклад, за списком в академічному журналі). Перша отримує завдання – скласти звернення до сучасного студента на тему «Заради майбутнього», в якому пропагандуються екологічні імперативи свідомості особистості і суспільства. Завданням другої підгрупи, є складання звернення до вчительства на тему «Екологічна вихованість молоді – вияв моральної відповідальності педагогів ХХІ століття» (матеріали проголошених текстів оформлюються для публікації в ЗМІ).

5.5. Вправа «Тренування в п'яти видів відповідей на чужі проблеми»(ідея М.О. Коць).

Учасники групи розділяються на пари за принципом симпатії. Пропонується обміркувати проблему, яка виникла у студентському гуртожитку (кожен пропонує найбільш актуальну для нього проблему). Співрозмовник має дати одну з п'яти варіантів «відтінка» відповіді – оцінювання, інтерпретації, підтримки, розпитування, розуміння. За бажанням можна запропонувати один одному зворотній зв'язок щодо оптимального варіанта відповіді на розповідь про чужі негаразди.

5.6. Вправа «Підсумкова рефлексія»

Давайте похвалимо один одного за добру роботу в такий спосіб: кожен повертається до сусіда і каже «ти молодець, тобі неперевершено вдалося...» Учасники по колу передають один одному повітряну кульку, супроводжуючи словами «на згадку, до наступної зустрічі, хотів би тобі побажати...» (говорити відверто, не забувати дякувати за побажання).

5.7. Домашнє завдання.

«Із записничка письменника Джеральда Даррелла» (занести до сторінки «Вузлики напам'ять» своєї «Екологічної скриньки» інформацію, що викликала найбільшу зацікавленість).

Заняття 6

Мета: релаксувати учасників, підвищити рівень групової згуртованості; закріпити новий суб'єктивний досвід самопізнання; сприяти усвідомленню екологічних сенсів українського народу.

Обладнання заняття: повітряна кулька; шість аркушів паперу; фломастери; невеличкі аркуші паперу за кількістю учасників; «Екологічна скринька»; ручки; зошити; плакат з надписом «Телеграма».

План проведення:

6.1. Вправа «Ми схожі» (ідея А. Войцихової)

Учасникам пропонується із присутніх знайти людину, з якою чимось схожий (зовнішньо, рисами характеру, вміннями, звичками тощо) й сказати про це вголос, кидаючи цій людині повітряну кульку. Процедура повторюється доти, поки кожен не висловиться. Ключовими питаннями, що на завершення обговорюються, такі: Що легше знайти: подібність, чи відмінність між собою та іншим? Які бар'єри необхідно подолати при встановленні контакту?

6.2. Завдання:

У зв'язку з 10-річчям Європейського року охорони природи об'єднання «Зелена Україна» у лютому 2006р. провела семінар, у якому взяли участь неурядові природоохоронні організації. Анкетування учасників засвідчило, що кожен третій вважає: за останнє десятиріччя у ставленні української молоді до екологічних проблем відбулися лише «поодинокі позитивні зміни». Чи поділяєте Ви такі судження? Яких, на Вашу думку, варто вжити заходів на різних рівнях (загальнонаціональному, регіональному, окремого закладу освіти) з тим, щоб відбулися кардинальні, або щонайменше – відчутні позитивні зміни у цьому плані.

Занотуйте свої міркування у вигляді тез до власної «Екологічної скриньки».

6.3. Вправа «Синтез думок»

Учасники тренінгу поділяються на 5-6 робочих груп, в межах кожної виділяється «експерт з екологічних питань». Пропонується завдання спільне для всіх: протягом 10-15 хвилин на окремому аркуші паперу (який передається іншій підгрупі для доповнення своїми думками та підкресленням того, з чим не погоджуються) треба написати свій варіант щодо складових (до п'яти) екологічної безпеки планети Земля. Опрацьований таким чином аркуші передаються групі експертів, які виробляють остаточний варіант, що є основою для обговорення серед усіх учасників тренінгу.

6.4. Вправа «Портрет на пам'ять» (за Н. Галенською).

Кожен учасник на аркуші паперу пише своє ім'я. Аркуш передається по колу. Одержавши аркуш з чимось ім'ям, кожен учасник має написати одне хороше про ту людину, чий аркуш зараз у нього в руках. По закінченні кожен учасник одержує аркуш із думкою про себе – «портрет на пам'ять».

6.5. Вправа «Самоусвідомлення».

Учасникам пропонується викласти свої думки відносно того, що дізнались про себе, у формі невеличкого твору-роздуму. Логіку роздумів спрямовують відповіді на такі запитання: «Хто я?», «Як інші сприймають мене?», «Над чим мені ще потрібно попрацювати?»

6.6. Підсумкова вправа «Телеграма».

Тренер: У мене до Вас пропозиція – складіть адресовану мені телеграму, яка б містила стислу (з чотирьох слів) відповідь на запитання: «Що було на цьому занятті особливо важливим саме для Вас?». Після виконання вправи тренер збирає тексти й прикріплює їх на плакат «Телеграма». Зачитує, обираючи той текст, якій найбільше сподобався групі (останнє виміряється звучністю оплесків учасників тренінгу).

6.7. Домашнє завдання: на основі огляду джерел, в яких висвітлено українська народна творчість про природу як ціннісний утвор, виберіть п'ять найбільш співзвучних сьогоденню й запишіть їх у власну «Екологічну скарбничку» за рубрикою «Народна мудрість оприлюднює».

Тема 3. Особистісно-орієнтовані технології екологічної діяльності як шлях розвитку суб'єктивного ставлення учнів до природи

Заняття 7

Мета: розвивати інтелектуальну ініціативу, позитивно-активне ставлення до екологічної роботи – важливою складовою професійної діяльності сучасного вчителя; формувати науково-педагогічний стиль мислення студентів; стимулювати усвідомлення учасниками множинності образу «Я».

Обладнання заняття: зошити; ручки; дві форми опитувальника до методики О.Ф. Потьомкіної на визначення соціально-психологічних настанов особистості в мотиваційній сфері; «Екологічні скарбнички» учасників тренінгу; дошка; крейда; листівки (за кількістю учасників).

План заняття:

7.1. Вправа «Хто я?».

У цій вправі потрібно актуалізувати потребу осмислити іпостасі «Я», звернувши увагу на співвідношення понять «особистість» і «професія». Тренер: доведіть, що поняття «професія» є ширшим за поняття «». Чи можна вважати еколого виховну діяльність – важливою складовою педагогічної роботи фахівця, а також «зоною персональної відповідальності» сучасного вчителя? Для чого потрібно образу «Я» ставити собі запитання «Хто я?» Чи цікаво на нього отримувати відповіді?

7.2. Міні-лекція з паузами.

Вступна частина: тренер пояснює алгоритм протягом лекційної частини заняття (студентам пропонується підкреслити в конспектах, чому саме психологічні заняття щодо онтогенетичних закономірностей розвитку психіки вихованця мають виключне значення в еколого виховній діяльності – паузу складає порівняння учасниками занотованого тексту, працюючи в парах; під час другої паузи учасникам пропонується скласти таблицю до якої входить дві графи: «положення, що добре зрозуміли» і «положення, що потребує уточнення через запитання до інших»; під час третьої паузи відбувається обмін конспектами, аналіз занотованого навчального матеріалу з точки зору повноти і точності відображення; під час четвертої паузи результати первинного засвоєння змісту міні-лекції обговорюються в загальному колі).

Основна частина (тренер викладає навчальний матеріал): провідним параметром особистісно-орієнтованої виховної технології виступає актуалізація психологічних знань (зокрема онтогенетичних закономірностей розвитку психіки дитини); сучасна психологія виховання доводить, що лише за допомогою мислення, спрямованого на власне «Я» (тобто за допомогою рефлексивного процесу) можна надати особистісного смислу певній

соціальної цінності (зокрема, ціннісному ставленню до природи); дбаючи про збагачення виховної потужності будь-якої технології, принципово важливо врахування встановлених педагогічною психологією закономірностей.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ провідним з них:

- виокремлення від інших компонентів внутрішнього світу суб'єкта «одиночного способу» поведінки особистості, в якій закріплене її ціннісне ставлення до природи, сприяє посиленню вагомості цього способу;
- моральний вчинок, пов'язаний саме із ціннісним ставленням дитини до природи, має бути усвідомленим нею не просто на рівні емоційного переживання, а самосвідомості – «хотіння» відповідним чином діяти у природному середовищі;

Особистісно-орієнтоване виховання – нова філософія освіти пріоритетами саме такого виховання є: «звернення дитини на саму себе», самопізнання заради самовиховання; виховна позиція – розуміння дитини, визнання дитини, прийняття дитини. Йдеться про визнання самотності, самоцінності кожної дитини. Зазначене й становить філософське підґрунтя виховних технологій особистісної орієнтації.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ критерії технологічності: концептуальність, системність, керованість, ефективність, відтворюваність. З-поміж різновиду технологій національного виховання чільне місце посідає екологовиховні технології. Технологія як поняття дає відповідь на запитання: в який спосіб найкращим чином можемо досягти мети, управлінням виховним процесом?

Заклучна частина міні-лекції пов'язана з виконанням завдання такого змісту: складіть схему, в якій відобразите змістовий та концептуальний компоненти особистісно-орієнтованої технології екологовиховної роботи.

7.3. Визначення соціально-психологічних настанов кожного учасника тренінгу в мотиваційній сфері (за методикою О.Ф. Потьомкіної). Після опрацювання методики – вияву настанов на «альтруїзм-егоїзм», «процес-результат», «свобода-влада», «праця-гроші» – пропонується результати виразити у графічній формі. Останнє може бути основою для конкретизації тих студентів-педагогів, що складають групи «високо мотиваційних із гармонійними орієнтаціями», «низько мотиваційних із дисгармонійними орієнтаціями». Робиться висновок – рекомендації щодо орієнтирів самовдосконалення.

7.4. Вправа «Поради бувалих» (у груповій формі «синтез думок»).

Учасники поділяються на дві групи, в межах кожної – визначається експерт. Кожна підгрупа має придумати по 10 порад від імені пана Невдахи та пана Успішного щодо екологіовиховної діяльності. Тренер виголошує вимоги до тексту порад: бути позитивними, конкретними, містити уявлення про певний результат, підконтрольними самій людині, бути етичними. Занотовані поради передаються експертам (організується колективне обговорення матеріалів-звітів кожної підгрупи; найдоцільніші й лаконічно сформульовані поради записуються на дошці, а кожен учасник – заносить до сторінки «Вузлики напам'ять» своєї «екологічної скарбнички» найцінніші для себе).

7.5. Вправа «Родзинка» (ідея В. Соніна).

Тренер роздає кожному учаснику святкові листівки з пропозицією написати своє ім'я. Кожний із учасників має написати відповідь на питання «Мені подобається в тобі...» дотично кожного з учасників, які утворюють коло. Кожний учасник, одержавши свою листівку з судженнями про себе, на згадку про тренінгові групи залишає собі листівку з переліком родзинок.

7.6. Вправа «Незакінчене речення» (за О. Пошетун).

Пропонується кожному учаснику висловити свої думки щодо тренінгового заняття. Кожний повинен починати свій виступ із таких речень: «На сьогоднішньому занятті для мене найбільш важливим відкриттям було...», «Набута інформація дозволяє зробити висновок, що...»

7.7. Домашнє завдання: Вправа «10 головних слів» (за А. Семеновою).

Написати 10 слів, що найповніше характеризують професію вчителя початкових класів; за бажанням скласти із написаних слів кросворд.

Заняття 8

Мета: розвивати екологічну спостережливість, відповідальне ставлення до природного довкілля; сприяти самоусвідомленню «Я-концепції»; виробляти нові способи взаємодії в тренінговій групі.

Обладнання заняття: ручки; зошити.

План заняття

8.1. Вправа «З днем народження» (за К. Фопель).

Тренер: уявіть собі ситуацію: з цієї миті заборонено спілкування між учасниками тренінгу, Ви маєте відшукати нові способи порозуміння. Спрацьовує лише таке правило: всі мають стати у шеренгу згідно дати свого народження (рік не враховується); отже, першу позицію займають учасники, які народилися у відповідний день січня місяця. Будемо намагатися без помилки з першого ж разу вистроїтися у шеренгу.

8.2. Вправа «Газета об'яв»

Тренер: пропоную кожному спробувати написати об'яву в нашу студентську газету «Педагог» (за довільною формою і змістом, однак з обов'язковим відображенням тих особистісних рис, що відрізняє автора від інших). Відтепер поміркуємо: які результати кожен очікує від розміщеної об'яви?

(Організується обмін враженнями від презентації, де тренер виступає в ролі редактора газети; аналізуються набуті враження).

8.3. Вправа «Конверт проблем».

Тренер: Вас запросили до участі в регіональному форумі громадського руху «Зелених». Готуючись до виступу, Вам потрібне мати адекватне уявлення про ступінь усвідомлення мешканцями регіону екологічних проблем, конкретику найбільш загальноновизнаних з них. Давайте зараз кожен з нас окреслить і напише на аркуші паперу три найбільш актуальні з його точки зору екологічних проблем і покладе в конверт. Кожен бути мати можливість виступити щодо певної з окреслених проблем та порад відносно їх розв'язання. (Заняття завершується обговоренням та прийняттям «спільної угоди», дотримуючись правил роботи: не відхилятися від участі, слухати уважно, бути активними, ніхто не домінує та ін.).

8.4. Тест «Чи спроможні Ви зробити кар'єру?» [35]

Тренер: пропоную учасникам тренінгу пройти цей тест, оскільки його результати дозволяють кожному судити, до якого з найбільших типових груп людей Ви вірогідно відноситеся за спроможністю зробити кар'єру: 1) з перевагами поведінки суперництва; 2) з перевагами поведінки співробітництва; 3) з переважними характеристиками суперництва і пристосування; 4) з перевагами компромісу та пристосування з переважними поведінковими характеристиками; 5) з перевагами поведінки компромісу; 6) з перевагами поведінки уникнення та пристосування.

8.5. Групова дискусія.

Тренер проголошує: чи згодні Ви з висловом В.О. Сухомлинського про те, що «людина, котра про себе нічого не знає загрожує великою бідною». Визначить свої міркування, підготувавшись до власної аргументації (2-3 твердження). Пропоную тим учасникам групи, які згодні перейти до правого сектору аудиторії, а хто не згодний – до лівого. Кожна підгрупа має обрати

представника, який узагальнену спільну думку запише на дошці й представить розгорнутий коментар. (Кінцевий варіант занотовується учасниками до зошитів).

8.6 Вправа «Конфлікт на долоні» (за К. Теплякової).

Тренер пропонує учасникам закрити очі, витягнути вперед руки, піднесивши долоні вгору й уявити, що на них «розташувався конфлікт»; зробіть з ним що завгодно. Обговорення вправи здійснюється за такими опорними питаннями: «У вигляді чого Вам представився конфлікт?» «Якого він кольору?» «Які відчуття Ви переживали?» «Що Ви зробили з конфліктом?» «А як Ви відчуваєте себе зараз?» (робиться висновок про те, що негативних асоціацій значно більше, варто набувати навичок конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях).

8.7. Вправа «Зворотній зв'язок».

Тренер пропонує учасникам завершити такі фрази: «На цьому занятті я дізнався що...», «Я зрозумів (ла), що в людях я ціную найбільше те, що ...», «Я переконався, що мені бракує...».

Заняття 9

Мета: розвивати мотивацію екологіовиховної діяльності; стимулювати згуртованість групи, доброзичливу атмосферу; сприяти вияву творчої індивідуальності учасників.

Обладнання: зошити; ручки; бланки за опитувальником Фідлера-Ханіна (кількість бланків за кількістю учасників).

План заняття:

9.1. Вправа «Перевір свої знання».

Тренер пропонує учасникам запитання такого змісту: Чому особистісно-орієнтоване виховання сьогодні визнано новою освітньою філософією? Як

співвідносяться поняття «педагогічна технологія» і «виховна технологія», «технологія і методика»? (Робота в зошитах: намалювати схематичну дробинку, позначте сходинку, на якій Ви себе бачите як знавця теорії виховних технологій; оцініть свою готовність до екологовиховної діяльності за такими показниками: «практично готовий», «більше готовий, ніж не готовий», «більше не готовий, ніж готовий», «не готовий»).

9.2. Завдання: опрацювати опитувальник Фідлера-Ханіна [34]

Зміст роботи: роздаються бланки учасникам тренінгу й забезпечується інтенсивний супровід щодо шкали опитувальника (атмосферу, що панує у групі, можна описати за допомогою наведених протилежних за значенням пар слів – чим ближче до лівого або правого стовбцю буде розташований знак «X», тим на Вашу думку, більше виражені ці ознаки саме в групі учасників тренінгу; йдеться про такі пари слів: дружелюбність – ворожість, згода – незгода, задоволеність – незадоволеність, продуктивність – непродуктивність, співпраця – відсутність співпраці, взаємна підтримка – недобррозичливість, теплота – холодність, цікавість – нудьга, успішність – неуспішність). Тренер, на основі аналізу опрацювання учасниками опитувальника, робить узагальнення про стан психологічного клімату в тренінговій групі.

9.3. Вправа «Розклад навчальних занять».

Тренер: пропоную кожному учаснику скласти розклад навчальних занять в університеті для своєї академічної групи на тиждень. Основна вимога: якісна підготовка вчителя-вихователя. Дозволяється включати в розклад будь-яку кількість «пар», різновид навчальних дисциплін (як традиційно відомих, так і бажаних з Вашої точки зору). За бажанням учасників певний варіант можна оприлюднити й обговорити.

9.4. Міні-лекція-узагальнення.

Тренер: протягом попередніх занять та в результаті узагальнення Ваших само оцінних суджень, спостережень у період педпрактики за станом екологічної культури вихованців, ми дійшли згоди: ставлення сучасної дитини молодшого шкільного віку до природного середовища треба змінювати саме у площину ціннісного. Пригадайте, як сучасна психологічна наука трактує поняття «ставлення»? Звертаю Вашу увагу, що найбільш фундаментально це поняття вивчено в межах наукових шкіл В.М. Мясіщева та сучасного вітчизняного психолога І.Д. Беха. Йдеться про розуміння ставлення не як частини особистості, а її потенціал, психічна реакція у зв'язку з певним предметом, процесом фактом дійсності. Можна говорити, що компонентами ставлення є мотиваційний, когнітивний, емоційний, діяльнісний. Свідоме ставлення виступає вищим рівнем ставлення. Ось чому вчителю-вихователю варто виходити з важливості виховувати у дитині свідоме і саме ціннісне ставлення до природи, тобто системи установок, переконань, що зумовлюють визнання природи як суспільної і особистісної цінності. Спираючись на набутий педагогічний досвід, власні спостереження за екологовиховною роботою творчих учителів наведіть приклади форм, методів, прийомів, засобів, що виявились результативними в цьому плані. Доведіть, чому Ви вважаєте їх такими? (Обговорення в групі; занотування найбільш суттєвих аспектів).

9.5. Вправа «Вузлики напам'ять».

Складіть таблицю як базисну основу для роздумів з приводу підготовленості до продуктивної екологовиховної роботи з молодшими школярами. Зміст матеріалу таблиці узгодьте з таким параметром: підготовленість до використання методів діагностики екологічної вихованості дитини (тобто пояснення мотивів її поведінки в природі, прогнозу подальших дій), а рівнями самооцінки – репродуктивний, частково-продуктивний, продуктивний, творчий. (Кожний учасник робить

висновки для себе, а до зошиту заносить відповіді на питання: «Я усвідомив...», «Я відчуваю...», «Я планую...»).

9.6. Вправа «Я хочу змінити в собі...».

Тренер: пропоную поділитися на пари за принципом довіри (партнери обмінюються конфіденційною інформацією про себе, щоб вони хотіли змінити у собі, який вихід вони у цьому вбачають).

9.7. Домашнє завдання: придумайте цікаве, корисне й приємне заняття молодших школярів у «Зеленій школі».

ВИСНОВКИ

1. В результаті проведеної аналітичної роботи обґрунтовано актуальність суттєвого підвищення екологічної культури сучасної молоді. Оскільки основою екологічної культури є екологічна свідомість людини, то проблемним постає питання підвищення її рівня. Наявні протиріччя в цьому відношенні актуалізують потребу у дослідженні екологічної свідомості особистості (особливо студентства) та деталізації своєрідності впливу екологічної свідомості на успішність збереження природного довкілля.

2. Доведено зміст поняття «екологічна свідомість», де складниками виступає сукупність таких елементів: екологічні знання людини, екологічна оцінка природного довкілля, екологічна поведінка. Оскільки в студентський період життя будь-яка особистісна якість має ще й професійну цінність, то визначено важливість в освітньому процесі наполегливо утверджувати морально-екологічний імператив.

3. Встановлено особливе значення практики стимулювання екологічно-пізнавальних інтересів молоді до регіональної екологічної проблематики та інтерактивний характер заходів, спрямованих на природозбереження природного довкілля, зокрема, Подунав'я.

4. В результаті аналізу даних, отриманих впродовж дослідження, виявлено переважно недостатній рівень екологічної свідомості сучасного студентства. Запровадження тренінгової технології засвідчило її ефективність за двома показниками: позитивна динаміка розвитку екологічної свідомості молоді та результативність ціннісного її ставлення до збереження природного довкілля.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Алексеев С. И. Экология. – Москва: Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. 2006. – 119 с.
2. Арустамов Э. А., Баркалова, Н. В., Левакова, И. В. Экологические основы природопользования. – Москва: Дашков и К, 2008. — 320 с.
3. Ахмедова А. М. Экологическое образование как инноватика внеклассной работы с подростками // Гуманизация инновационного образования в современных условиях: перспективы и достижения. Материалы международной научно-практической конференции Вып.1 / под ред. Д. М. Маллаева, А. А. Цахаевой. – Махачкала, 2008 – С. 31 – 33.
4. Баталыгина, Е. В. Экологическое образование как средство гражданского воспитания младших школьников // Начальная школа плюс До и После. – 2012. -№7. – С.57- 60.
5. Берлинский Н.Л. Динамика техногенного воздействия на природные комплексы устьевой области Дуная: Монография. – Одесса:Астропринт, 2012. – 252с.
6. Бирюкова, Н. А. Проблемы формирования экологического сознания // Педагогика. - 2012 - №10 – С.11- 18.
7. Боришевський М. Й. Духовні цінності як домінанта громадського виховання особистості: наук.-методичний збірник /За заг. ред. О.В. Сухомлинської // Цінності освіти і виховання: статті. – К., 1997. – С. 21-25.
8. Власова О. І. Педагогічна психологія: навчальний посібник. – Київ: Либідь, 2005. – 400 с.
9. Все про прибережні захисні смуги: Зб.наук.-популярн.статтей /за ред. Р. В. Бабко, Т. Г. Чорної. – Одеса: Альтпрес, 2007. – 112с.

10. Головних Г. Ценностные ориентации и перестройка общественного сознания //Философские науки. – 1989. -№6. – С. 85-89.
11. Гузаирова, Н. П. Роль среднего специального образования в формировании экологической культуры // Технологическая подготовка в школе и вузе: всерос. сб. науч.-метод. тр. – Стерлитамак: Стерлитамак. гос. пед. Академия им. Зайнаб Бишевой, 2009. - С. 124-131.
12. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология. – Москва: Феникс, 2015. – 477 с.
13. Додонов Б. И. Эмоции как ценность. – Москва: Политиздат, 1978. – 272 с.
14. Економіко-екологічні проблеми сучасності у дослідженнях науковців: матер. Міжнар.конф. – Одеса:ТЕС, 2019. – 160с.
15. Емельянова Р.П. Личностные факторы интереса к экологии //Вопросы психологии. – 2016. - №1. – С.135-142.
16. Ермолович, М. М. Методика преподавания географических дисциплин: практикум. Для студентов геогр. фак. – Минск. БГУ, 2007. – 48 с.
17. Зверева, О. Л. Семейная педагогика и домашнее воспитание. – Москва: Академия, 2011. – 160 с.
18. Каган М. С. Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. – Москва: Политиздат, 1974. – 328 с.
19. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості: монографія. Київ: Тов. Міжнар.-фін. Агенція, 1998. – 216 с.
20. Кічук А.В. Вплив екологічних чинників на психологічне здоров'я особистості 15 Міжнар.наук.-практ.конф. Проблеми та перспективи розвитку в країнах Європи та Азії 30.04.2019. – Збн.праць, Переяслав-Хмельницький. – С.15-17.
21. Кічук А.В. Екологія життєвого середовища як чинник становлення психологічного здоров'я сучасної людини //Сучасний рух науки: тези доп. V

- міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 7-8 лютого 2019 р. – Дніпро, 2019. – С. 301-304
22. Кічук А.В. Новітні підходи розвитку екологічної свідомості студентства //Ukraine – EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law : collection of international scientific papers. – Chernihiv : CNUT, 2018. – С.358-360.
23. Кічук А.В. Ресурсозабезпеченість процесу розвитку ціннісного ставлення до екологовиховної діяльності – актуальна психологічна проблема //Актуальні проблеми сучасної науки. – Вінниця, 2008. – С.171-174.
24. Ковальчук П.І. Моделювання і прогнозування стану навколишнього середовища: Навч.пос. – К.: Либідь, 2003. – 208с.
25. Корсак К., та ін. Рух людства від двох організованих ним колапсів – екологічного і духовно-інтелектуального. Який з них небезпечніший і чи є порятунок? //Вища школа. – 2019. - №3. – С.7-18.
26. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості: навчальний посібник / під ред. Л.М. Проколієнко; упор. В. В. Андрієвська та ін. – Київ: Рад.шк., 1989. – 608с.
27. Лебідь І. В. Цінності як категорія педагогічного дослідження // Рідна школа. – 2006. -№1. – С. 15-17.
28. Лимани північно-західного Причорномор'я: сучасний гідроекологічний стан, проблеми водного та екологічного менеджменту, рекомендації щодо їх вирішення: Матер.Всеукр. наук.-практ. конф. – Одеса:ТЕС, 2014. - 136с.
29. Львовчкіна А.М. Екологічна психологія у постчорнобильську епоху: навчальний посібник. – Київ: Свічадо, 2003. – С. 142-148.
30. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості //Психологія і суспільство. – 2005.-№4 – С. 98-120.
31. Панов В. И. Экологическая психология: Опыт построения методологии / В. И. Панов. Научное издание. Монография. – Москва: Наука, 2004. - 197 с.

32. Полева, М. П. Концептуальные подходы в формировании экологической культуры личности // Вестник ГУУ. – 2011. – №7. – С. 74-75.
33. Проект. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. – Київ, 2004. // Освіта України. – № 94 (590). – 3 грудня 2004. – С. 6 – 10.
34. Психосинтез: теорія и практика /Сост. В. Данченко. – Київ: PSYLIB, 2002.
35. Рабочая книга практического психолога: пособие для специалистов, работающих с персоналом /Под ред. А.А. Деркача, Л.Г. Лаптева. – М.: Изд-во института психотерапии, 2001.
36. Ремигина, Е. А. Проблемы развития экологической культуры современного специалиста в вузе // Воспитание гражданина, человека культуры и нравственности – основа социальной технологии развития современной России. Материалы Международного педагогического форума. – Ростов-н/Д.: ПИ ЮФУ, 2008. - С. 121–125.
37. Синергетична оптимізація розвитку соціоприродних систем: концептуальний підхід у контексті sustainable development / В.А. Баженов, В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський, П.П. Лізунов, І.Д. Лоева // Екологічна безпека та природокористування: Зб. наук. пр. — Київ, 2009. — Вип. 3. — С. 83-91.
38. Ситаров В.А., Пустовойтов В.В. Социальная экология. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Изд-во Юрайт, 2013. – 517с.
39. Сучасна гідрометерологія: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: Матер.ІІ міжнар.наук.конф. молодих учених. – Одеса: ТЕС, 2018. – 250с.
40. Шакірзанова Ж.Р., Кічук Н.С. Гідрохімія річок і водоїм України: Навч.пос. – Одеса: ТЕС, 2019. – 124с.
41. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – Москва: Смысл, 2001. — 365 с.
42. Ясвин В.А. Психология отношения к природе. – М.: Смысл, 2000. – 456с.

